

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΑΓΩΓΗΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ Δ.Ε.
ΔΙΔΑΣΚΑΛΕΙΟ**

**ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΤΟΥ ΚΟΥΤΟΥΛΑ ΧΡΗΣΤΟΥ**

**(Στα πλαίσια της μετεκπαίδευσής του
στο Διδασκαλείο του Π.Τ.Δ.Ε.
του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων)**

**ΘΕΜΑ
ΤΟ ΠΑΙΔΙ ΣΤΗΝ ΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΓΙΑΝΝΗ ΡΙΤΣΟΥ**

**ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ
ΚΑΨΑΛΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ**

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2000

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

<u>ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2000.....</u>	<u>1</u>
<u>Εισαγωγή.....</u>	<u>1</u>
<u>1. Σύντομη αναφορά στη ζωή και το έργο του Γιάννη Ρίτσου.....</u>	<u>2</u>
<u>A. Βιογραφικά.....</u>	<u>2</u>
<u>B. Το έργο του.....</u>	<u>3</u>
<u>2. Το παιδί στην ποίηση του Γιάννη Ρίτσου.....</u>	<u>7</u>
<u>2.1 Σύντομη αναφορά στον όρο: "Παιδική Λογοτεχνία", ως εισαγωγή στην</u> <u>"παιδική" ποίηση του Γιάννη Ρίτσου.....</u>	<u>7</u>
<u>2.2 Μερικά χαρακτηριστικά της ποίησης του Γ. Ρίτσου.....</u>	<u>8</u>
<u>2.3 Οι "παιδικές" ποιητικές συλλογές του Γ. Ρίτσου και μερικές άλλες</u> <u>επισημάνσεις.....</u>	<u>12</u>
<u>2.4 Το παιδί ως αγωνιστής.....</u>	<u>21</u>
<u>2.5 Το παιδί ως θύμα της κοινωνικής αδικίας.....</u>	<u>28</u>
<u>2.6 Η πορεία προς την άνδρωση.....</u>	<u>32</u>
<u>2.7 Παιδί και θάνατος.....</u>	<u>39</u>
<u>3. Η ποίηση του Γ. Ρίτσου στα Αναγνωστικά του Δημοτικού Σχολείου.....</u>	<u>48</u>
<u>ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....</u>	<u>53</u>
<u>ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....</u>	<u>56</u>

ΣΥΜΒΟΛΑ

Οι παραπομπές στο έργο του Ρίτσου γίνονται με τα κεφαλαία γράμματα Α, Β, Γ... Τα αποσπάσματα αποδίδονται με λατινικούς χαρακτήρες. Ο αριθμός δίπλα αναφέρεται στη σελίδα.

Ο Γ. Ρίτσος 19 ετών

Εισαγωγή

Η θέση που κατέχει το παιδί ως "θέμα" και ως αναγνώστης – ακροατής στη νεοελληνική λογοτεχνία και ειδικότερα στην "Παιδική Ποίηση", καθώς και ο προβληματισμός μας γι' αυτό το ζήτημα, οδήγησαν στην επιλογή του θέματος της εργασίας αυτής.

Η προσέγγιση του θέματος θα γίνει μέσα από την ποίηση του Γ. Ρίτσου που είναι αφιερωμένη στο παιδί ή περιέχεται στα σχολικά αναγνωστικά. Θα επιχειρήσουμε να διακρίνουμε μέσα από το συνολικό έργο του ποιητή, εκείνο το μέρος που αναφέρεται άμεσα ή έμμεσα στο παιδί, να εντοπίσουμε την ιδιαίτερη θέση που αυτό καταλαμβάνει, καθώς επίσης και ποια από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της παιδικής ηλικίας ενέπνευσαν τον ποιητή και τον οδήγησαν στις συγκεκριμένες δημιουργίες· επιπλέον τον τρόπο με τον οποίο αυτές εντάσσονται στο συνολικό έργο του.

Η διάρθρωση της εργασίας γίνεται σε πέντε κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο παρουσιάζεται με σύντομο τρόπο η ζωή και το έργο του Γ. Ρίτσου. Η παρουσίαση αυτή κρίθηκε απαραίτητη, διότι πιστεύουμε ότι η ζωή του ποιητή και το έργο του είναι στενά συνδεδεμένα.

Στο δεύτερο κεφάλαιο με τίτλο "Το παιδί στην ποίηση του Γιάννη Ρίτσου" γίνεται πρώτα μια σύντομη αναφορά στην έννοια και στο περιεχόμενο της "Παιδικής Λογοτεχνίας" ως εισαγωγή στην "παιδική" ποίηση του Γ. Ρίτσου και στη συνέχεια παρουσιάζονται μερικά από τα χαρακτηριστικά της ποίησής του. Ακολουθεί η παρουσίαση και η ανάλυση των "παιδικών" συλλογών του ποιητή και τέλος μέσα από τους στίχους των ποιημάτων του, γίνεται μελέτη των διαφόρων ρόλων που κατέχει το παιδί, καθώς και των καταστάσεων που εμπλέκεται.

Στο τρίτο κεφάλαιο εξετάζεται η παρουσία ποιημάτων του Γ. Ρίτσου στα Αναγνωστικά του Δημοτικού Σχολείου καθώς και τα βασικά σημεία της αναγνωστικής σχέσης του παιδιού με αυτή την ποίηση.

Στο τελευταίο κεφάλαιο παρουσιάζονται τα συμπεράσματα που προκύπτουν από τη συνολική επεξεργασία του θέματος που μας απασχόλησε και τέλος η εργασία ολοκληρώνεται με την παρουσίαση της Βασικής Βιβλιογραφίας.

1. Σύντομη αναφορά στη ζωή και το έργο του Γιάννη Ρίτσου¹

"Η ποίηση, στο βαθμό ακριβώς που είναι ποίηση, μας λέει πάντα πολύ περισσότερα και πολύ καλύτερα, απ' όσα εμείς μπορούμε να πούμε γι' αυτήν". Οι σκέψεις αυτές είναι του Γ. Ρίτσου και πιστεύουμε ότι είναι ικανοποιητικό άλλοθι στην προσπάθεια που θα κάνουμε να προσεγγίσουμε πτυχές της ποίησής του.

Αρχίζουμε την εργασία αυτή με τη σύντομη αναφορά στη ζωή και στο έργο του ποιητή, διότι είναι φυσικό και νόμιμο να μας ενδιαφέρει η ζωή του κάθε δημιουργού, η συγκεκριμένη πορεία του στο χώρο και το χρόνο. Αυτό γίνεται περισσότερο απαραίτητο για το Ρίτσο, που η ζωή του, οι πράξεις του και οι αγώνες του είναι το παράλληλο του έργου του και εκείνο το συμπλήρωμα και η έκφραση του βίου του.

A. Βιογραφικά

Ο Γιάννης Ρίτσος γεννήθηκε στη Μονεμβασιά της Λακωνίας την πρώτη του Μάη του 1909 και πέθανε στην Αθήνα το Νοέμβρη του 1990. Ανήκε σε τόσο πολύ πλούσια οικογένεια, που, όταν ο παππούς του μοίρασε την περιουσία του στα δώδεκα παιδιά του, εξακολούθησαν και αυτά να είναι μεγάλοι γαιοκτήμονες. Τελείωσε το Γυμνάσιο στο Γύθειο. Αργότερα η οικογένεια ξέπεσε οικονομικά και δοκιμάστηκε πολύ από αρρώστιες και θανάτους. Ο ίδιος ο ποιητής πέρασε αρκετά χρόνια στα σανατόρια στην Αθήνα και στην Κρήτη. Εργάστηκε ως ηθοποιός, χορευτής και διορθωτής στις εκδόσεις "Γκοβόστη". Λόγω των πολιτικών του πεποιθήσεων εξορίστηκε, φυλακίστηκε και γενικά υπέφερε πολλές φορές και για πολλά χρόνια. Συγκεκριμένα: το 1949 – 50 εκτοπίστηκε στη Λήμνο, Μακρόνησο και Άη Στράτη. Το 1967 συλλαμβάνεται και εκτοπίζεται στη Λέρο και στη συνέχεια, λόγω σοβαρής ασθένειας, μεταφέρεται σε νοσοκομείο της Αθήνας. Ακολουθεί η "κατ' οίκον επιτήρηση" στη Σάμο.

¹ Για τη συγγραφή του κεφαλαίου αυτού ως πηγές χρησιμοποιήσαμε τα εξής βιβλία:

α. Στέφανος Διαλησιμιάς, Εισαγωγή στην ποίηση του Γιάννη Ρίτσου, εκδ. Επικαιρότητα, Αθήνα 1999.

β. Δημ. Ι. Κουκουλομάτης, Νεοελληνική Λογοτεχνία – Ποίηση (Σταθμοί – Εκπρόσωποι), εκδ. Παπαδήμα.

γ. Γιώργος Βελουδής, προσεγγίσεις στο έργο του Γιάννη Ρίτσου, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1984.

δ. Αγγελική Κώττη, "Χρονολόγιο Γιάννη Ρίτσου". Από το "Αφιέρωμα στον ποιητή Γιάννη Ρίτσο (1909-1990)", εκδ. Εστία, Χριστούγεννα 1991.

Το 1956 τιμάται με το Α' Κρατικό Βραβείο ποίησης μετά την επίσκεψή του στη Σοβιετική Ένωση. Το 1967 προτείνεται για το βραβείο Νόμπελ από δεκαπέντε Γάλλους Ακαδημαϊκούς, συγγραφείς και Νομπελίστες. Το 1969 το έργο του μεταφράζεται στο εξωτερικό και προκαλεί ιδιαίτερη εντύπωση στη Γαλλία. Το 1970 γίνεται μέλος της Ακαδημίας Επιστημών και Γραμμάτων του Mainz της Δ. Γερμανίας και παίρνει το Βραβείο ποίησης της Μπιενάλε του Κνοεζε Βελγίου. Το 1975 τιμάται με το βραβείο Ποίησης "Alfred de Vigny", ενώ το 1977 παίρνει το βραβείο Λένιν για την ειρήνη και γίνεται μέλος της Ακαδημίας Mallarme της Γαλλίας. Το 1978 ανακηρύχθηκε επίτιμος διδάκτωρ των Γραμμάτων του πανεπιστημίου του Μπίρμιγχαμ στην Αγγλία, το 1979 του απονεμήθη το Κρατικό παράσημο του ανωτάτου Σοβιέτ για τα εβδομήντα του χρόνια και τέλος το 1987 αναγορεύθηκε επίτιμος διδάκτωρ της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών. Αν λάβουμε υπόψη μας τις διακρίσεις που έτυχε ο Γιάννης Ρίτσος, οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι είναι ένας από τους περισσότερο γνωστούς ποιητές στον κόσμο.

B. Το έργο του

Έγκυροι μελετητές του ποιητή στην προσπάθειά τους να καταστήσουν πιο εποπτική την προσέγγιση στο έργο του, το διαιρούν σε πέντε φάσεις ή καλύτερα σε πέντε περιόδους, ανάλογα με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που η παρουσία τους τονίζει περισσότερο στην αντίστοιχη χρονική περίοδο. Έτσι λοιπόν παρουσιάζουμε το έργο του Γ. Ρίτσου στις παρακάτω πέντε περιόδους:

Πρώτη περίοδος: Περιλαμβάνει τα έργα μεταξύ 1926 – 1936, τα οποία χαρακτηρίζονται από μια απαισιοδοξία καρυωτικής έμπνευσης, με τη διαφορά ότι ο πόνος είναι πραγματικός και από πραγματικά γεγονότα. Βέβαια μερικά από τα στοιχεία της πρώτης φάσης θα επιβιώσουν και στις επόμενες, όπως το παλιό σπίτι, το ποιητικά εφιαλτικό πιάνο, ο υπαρξιακός καθρέφτης κ.λπ., γεγονός που δείχνει ότι τα αντικείμενα αυτά είχαν σημαδέψει βαθειά την ψυχή του ποιητή. Στην πρώτη περίοδο ανήκουν οι συλλογές: "Πυραμίδες", "Τρακτέρ" και ο "Επιτάφιος".

Δεύτερη περίοδος: (1936 – 1943). Πολιτικά η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από τη δικτατορία του Μεταξά και τη Γερμανική κατοχή, με αποτέλεσμα ο ποιητής, λόγω της λογοκρισίας, να στραφεί στον εαυτό του ή με υπαινιγμούς να δηλώσει την καταπίεση και ακόμα να εκφράσει τον εξευτελισμό που υφίστατο η ανθρώπινη

αξιοπρέπεια και γιατί όχι το μήνυμα της αντίστασης. Τα σπουδαιότερα έργα της περιόδου αυτής είναι: "Εαρινή συμφωνία", "Εμβατήριο του ωκεανού", "Η τελευταία προ Ανθρώπου εκατονταετία", "Το τραγούδι της αδελφής μου", "Χώμα και φως", "Σιωπηλή εποχή", "Μια πυγολαμπίδα φωτίζει τη νύχτα" και "Όνειρο καλοκαιρινού μεσημεριού".

Τρίτη περίοδος: (1944 – 1955). Η τρίτη περίοδος περιλαμβάνει δύο στάδια. Το πρώτο αναφέρεται στα χρόνια του εμφυλίου και τη συντριβή του κινήματος (1949) και το δεύτερο στις εμπειρίες του Ρίτσου μέχρι το 1955. Ο ποιητής μας βρίσκεται στη φάση της ωρίμανσης. Τώρα πια ο Ρίτσος μπορεί να συζεύξει αντίθετα πράγματα και με την ποιητική φαντασία να παντρέψει τα διάφορα στάδια της παράδοσης, όπως το Διγενή και τους ακρίτες με τους κλέφτες και τους αντάρτες, την Παναγία με την Αρετούσα κ.λπ. Είναι η περίοδος που οι κραυγές της δοκιμασίας από τις πολιτικές περιπέτειες θα γίνουν ποιητικές βροντές για να επιχειρηθεί στο τέλος της περιόδου αυτής η επαφή και η επανασύνδεση με το παρελθόν. Τα σπουδαιότερα έργα της περιόδου αυτής είναι: "Η ρωμιοσύνη", "Η Κυρά των Αμπελιών", "Μακρονησιώτικα", "Ημερολόγια εξορίας", "Ανυπότακτη πολιτεία", "Αγρύπνια" κ.λπ.

Τέταρτη περίοδος: (1956 – 1966). Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από τις έντονες πολιτικές – ιδεολογικές ανακατατάξεις στο χώρο τόσο του Κ.Κ.Ε. όσο και στη Σοβιετική Ένωση, που προεκτάθηκαν και στον κόσμο του ποιητή. Είναι η πρώτη ειρηνική περίοδος που περνάει ο Ρίτσος και ταυτόχρονα η με χωρίς οικονομικά προβλήματα. Οι ευτυχείς αυτές συγκυρίες βοηθούν τον ποιητή μας να βρει το δρόμο του και να αφηθεί απερίσπαστος στο δημιουργικό του έργο. Αποτέλεσμα αυτού του κλίματος είναι η προσφορά περισσότερων από τριάντα πέντε ποιητικών μονάδων και εννιά βιβλίων με μεταφράσεις. Τις μονάδες αυτές μπορούμε να τις κατατάξουμε σε τρεις ποιητικές ομάδες, σε τρεις ποιητικούς κύκλους:

- α. Ο κύκλος των πραγμάτων
- β. Ο κύκλος των χορικών
- γ. Ο κύκλος της "Τέταρτης διάστασης"

Πέμπτη περίοδος: (1967-1976). Η περίοδος αυτή σημαδεύεται από την επτάχρονη δικτατορία με όλες τις προεκτάσεις της. Ο ποιητής φαίνεται στη φάση αυτή, αντί να δημιουργεί, να αναδημιουργεί τις δικές του δημιουργίες, που σημαίνει ότι με τις "Επαναλήψεις" και τις "Ανακυκλώσεις" έμπαινε σε χώρους δοκιμασίας, όπως και κατά

το παρελθόν, χωρίς βέβαια να παύσει να επιχειρεί και να παρουσιάζει νέες δημιουργίες, όπως: "Υμνος και θρήνος για την Κύπρο", "Δεκαοχτώ λιανοτράγουδα της πικρής πατρίδας" κ.λπ. Η στροφή προς το μύθο θα δώσει διέξοδο σε πολλές καταπιεσμένες καταστάσεις και θα του προσφέρει τη δυνατότητα μέσα στο τότε να ξεκουράσει το τώρα.

Πραγματικά, το έργο του Γιάννη Ρίτσου είναι ατελείωτο και γι' αυτό δύσκολο να κάνει κανείς επιλογές και προσεγγίσεις. Πριν όμως κλείσουμε την σύντομη αναφορά στη ζωή και στο έργο του ποιητή, πρέπει να επισημάνουμε ένα στοιχείο που θα μπορούσαμε να το ονομάσουμε μόνιμο και που χαρακτηρίζει ολόκληρη την ποίησή του. Αυτό είναι η άμεση ποιητική αντίδραση του ποιητή στο σύγχρονο "ιστορικό" γίνεσθαι και η ταυτόχρονη ποιητική εγγραφή του. Η έμπνευσή του απαντάει άμεσα στους ιστορικούς ερεθισμούς και η μετουσίωση και η γραφή βαδίζουν παράλληλα προς τα γεγονότα. Πρόκειται δηλαδή για ποιητή που με δυναμική αμεσότητα μετουσιώνει συγχρονικά το επίκαιρο, είτε σημαντικό είτε καθημερινό, σε ποίηση.

Η μετουσίωση αυτή χρησιμοποιεί φυσικά τη γλώσσα, η οποία είναι η σημερινή, η καθημερινή γλώσσα, που ανάλογα με τις περιστάσεις μπολιάζεται με ποιητικές ή λαϊκές εκφράσεις και που άλλοτε με λυρική ευαισθησία και άλλοτε με ύφος στεγνό και κοφτό προσπαθεί να επιτύχει την άμεση συνάντηση με τον αναγνώστη.

Ο άμεσος τρόπος αντίδρασης λοιπόν του ποιητή τον οδήγησαν σε μια πληθωρικότητα στο έργο του, που σύμφωνα με την άποψη των μελετητών του, ίσως οφείλεται στην αίσθηση της μοναξιάς και της στέρησης που από πολύ νωρίς πέρασαν στην ποίησή του και ως αντίδραση προς αυτές.

Η ίδια αντίδραση, πέρα από την κοινωνική του τοποθέτηση και τις ταλαιπωρίες της ζωής του, είναι η αιτία για τη γεμάτη κατανόηση, αγάπη και ανθρωπιά στάση του προς τον άνθρωπο: **"πρέπει να σπάσουμε την πόρτα. Θα τα καταφέρουμε. Γιατί η αγάπη μας είναι πιο πολύ απ' τη μοναξιά μας"**². Γιατί αυτό που έρχεται πρώτο στην ποίηση του Γ. Ρίτσου είναι η αδιάκοπη φροντίδα του για την αξιοπρέπεια του ανθρώπου, η στοργική ματιά του για όλους τους ανθρώπους: **"μια λευτεριά μονάχα για έναν, δε φελάει σε τίποτα (αν υπάρχει)"**³. Η αγάπη του είναι μεγάλη, για τον άνθρωπο τον κυνηγημένο, το συμμετοχο, το μόνο: **"είμαστε άνθρωποι – είπε. Συνάνθρωποι δηλαδή. Αυτό το "συν" είναι όλο αντίκρυ σ' όποιο θάνατο σ' όποιο**

² Η βάρδια του αποσπερίτη 7. (1941-42), Αργύπνια, ποιήματα Β, σ. 37.

³ Αποχαιρετισμός, Ποιήματα Γ', σ. 270.

κακό"⁴ και θέλει η ποίησή του να είναι για όλους τους ανθρώπους **"σαν ένα παράθυρο απ' όπου θα μπορούν τα βράδια, μετά τη δουλειά τους, να κοιτάζουν το δρόμο, τα σπίτια, τα φώτα, τους διαβάτες – πράγματα δικά τους"**⁵.

⁴ "Το σωστό 'συν'" από την Κάτοψη, Ποιήματα Δ', σ. 314.

⁵ Ο Τελευταίος Παραθεριστής, Προσχέδια, Ποιήματα Γ', σ. 124.

2. Το παιδί στην ποίηση του Γιάννη Ρίτσου

2.1 Σύντομη αναφορά στον όρο: "Παιδική Λογοτεχνία", ως εισαγωγή στην

"παιδική" ποίηση του Γιάννη Ρίτσου

"Με τον όρο "Παιδική Λογοτεχνία" δεν εννοούμε βέβαια τα λογοτεχνήματα που έχουν γράψει ή που γράφουνε τα παιδιά. Εννοούμε τα αισθητικά δικαιωμένα λογοτεχνικά κείμενα που είναι σε θέση να φέρουν το παιδί σε επαφή με το αισθητικό φαινόμενο της Τέχνης και ειδικότερα της Λογοτεχνίας" γράφει ο Δ. Γιάκος⁶, στην αξιολόγησή του για τα λογοτεχνικά κείμενα που απευθύνονται σε παιδιά με βάση την αισθητική τους αξία και την απόλαυση του αναγνώστη.

Ωστόσο ο Α. Δανασσής - Αφεντάκης⁷ υποστηρίζει ότι "η παιδική λογοτεχνία ως έννοια εισάγει σε πρόβλημα. Ο επιθετικός προσδιορισμός "παιδική" στενεύει το προσδιοριζόμενο "λογοτεχνία" και δημιουργεί αντίφαση". Ακόμα και όσοι επιμένουν να χρησιμοποιούν τον όρο "Παιδική Λογοτεχνία" δεν έχουν ισχυρές θεωρητικές θέσεις να τον υποστηρίξουν, όπως αποδεικνύεται από την ποικιλία των ορισμών που διατυπώνουν και από την αδυναμία να ορίσουν το αντικείμενό της.

Η αδυναμία αυτή ίσως να οφείλεται στις ελλειπείς γνώσεις μας για την παιδική ηλικία, η οποία έχει το δικό της τρόπο να βλέπει τα πράγματα, να σκέπτεται να αισθάνεται και να ενεργεί, όπως παρατήρησε και ο Κωστής Παλαμάς⁸: "Έχω για του παιδιού το νου μια ιδέα κάπως διαφορετική από άλλους. Πιστεύω πως το μυαλό του μπορεί να χωνέψει τροφή πιο λεπτή και πιο βαθιά απ' όση συνηθίζουμε να του προσφέρουμε. Μέσα στο μικρόκοσμο της ψυχής του γίνονται πράγματα πιο πολλά κι απ' όσα φαντάζονται του κόσμου οι ψυχολόγοι. Οι πιο μεγάλοι άνθρωποι μου φαίνεται πως είν' εκείνοι που απ' τα πρώτα χρόνια τους γρικούσαν κουβέντες και ανατρεφότανε με ιδέες πιο ψηλές από το παιδικίσιο μπόι τους".

Ένα σημαντικό κεφάλαιο της εθνικής μας λογοτεχνίας είναι και η παιδική ποίηση. Σκοπός της είναι η αισθητική καλλιέργεια του παιδιού, η αγωγή μέσα στα αισθητικά πλαίσια της τέχνης του λόγου. Η αληθινή ποίηση εκλεπτύνει την παιδική ευαισθησία, προσφέρει αισθητική απόλαυση. Παράλληλα με τον ποιητικό λόγο, το

⁶ Δ. Γιάκος, Ιστορία της Ελληνικής Παιδικής Λογοτεχνίας από το ΙΘ αι. ως σήμερα, Εκδ. Δημ. Παπαδήμα, Αθήνα 1989, σ. 9.

⁷ Α. Δανασσής – Αφεντάκης, Πρόλογος στο βιβλίο της Άντας Κατσίκη – Γκίβαλου, Παιδική Λογοτεχνία Θεωρία και Πράξη, Αθήνα 1993, τόμος Α.

⁸ Κ. Παλαμάς, Άπαντα, Βιβλία για παιδιά, τ. 6ος, σ. 56.

παιδί καλλιεργεί τη φαντασία, ανακαλύπτει ένα νέο κόσμο, νέες δυνατότητες στον εαυτό του. Διαποτίζεται δηλαδή βαθιά ο συναισθηματικός και πνευματικός κόσμος του και προετοιμάζεται για τα προβλήματα που θα αντιμετωπίσει στη ζωή του.

Ο Οδυσσέας Ελύτης στη συνέντευξή του στις 19/10/79 τόνισε: "Η ποίηση δεν μπορεί να αλλάξει τον κόσμο. Οι πράξεις μπορούν. Αλλά μπορεί ν' αλλάξει τις συνειδήσεις των ανθρώπων, που αυτοί με τις πράξεις τους μπορούν να αλλάξουν τον κόσμο". Λόγος πολυφωνικός και ταυτόχρονα παρηγορητικός για την εποχή μας.

Κλείνοντας την πολύ σύντομη αναφορά μας στο θέμα αυτό και σχετικά για το περιεχόμενο της "Παιδικής Λογοτεχνίας" παραθέτουμε την άποψη του Δ.Ι. Κουκουλομμάτη⁹ με την οποία συμφωνούμε. "Όλοι σχεδόν οι παραδοσιακοί λογοτέχνες έχουν συνθέσει ποιήματα ή γράψει πεζά, τα οποία ανταποκρίνονται στην παιδική ψυχοσύνθεση και συναισθηματισμό, οπότε κάλλιστα μπορεί να συγκεντρωθούν και να αποτελέσουν την παιδική λογοτεχνία: μάλιστα η λογοτεχνία αυτή θα είναι υψηλής ποιότητας, γιατί θα φέρει την σφραγίδα μεγάλων λογοτεχνών, όπως Σολωμού, Παλαμά, Ρίτσου, Μυριβήλη, Παπαντωνίου κ.ά., οι οποίοι δημιούργησαν από βιώματα παιδικά και όχι για παιδιά: αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία, γιατί οι δημιουργίες τους δεν δεσμεύονται από συγκεκριμένες υποχρεώσεις, οπότε την έμπνευση θα υποκαθιστούσε ο προγραμματισμός, αλλά αποτελούν προϊόντα βιωμάτων παιδικών, καλά προφυλαγμένων και άριστα διατηρημένων στην ψυχή".

Η άποψη αυτή θα μας απασχολήσει παρακάτω, στην προσπάθειά μας να προσεγγίσουμε και να μελετήσουμε το παιδί στην ποίηση του Γ. Ρίτσου, διότι πιστεύουμε, ότι ολόκληρο σχεδόν το έργο του ποιητή είναι διαποτισμένο από το αυτοβιογραφικό στοιχείο.

2.2 Μερικά χαρακτηριστικά της ποίησης του Γ. Ρίτσου

Ο Γιάννης Ρίτσος σε ολόκληρο το έργο του προβάλλει έντονα το κοινωνικό στοιχείο. "Η ιδεολογία του εξ ορισμού φιλόανθρωπη, επιδιώκοντας την πανανθρώπινη ευημερία και τη χωρίς σύνορα επικράτηση της κοινωνικής δικαιοσύνης ευθύνεται για τη διεύρυνση του ποιητικού ορίζοντα. Στην ποίηση του Ρίτσου έχει αποτυπωθεί με

⁹ Δ.Ι. Κουκουλομμάτης, Λογοτεχνία και Παιδαγωγική, Αθήνα 1993, σ. 9.11.

ενάργεια ο αγώνας για τη δίκαιη κατανομή των αγαθών σε όλους τους ανθρώπους, χωρίς διακρίσεις"¹⁰.

Η κοινωνικότητα και οικουμενικότητα στην ποίηση του Γ. Ρίτσου είναι αποτυπωμένη καθαρά. Μερικοί στίχοι από το "Πρωινό άστρο" το μαρτυρούν:

**(...) ψωμάς του κόσμου (...)
όλος πιτσιλισμένος
από το μπομποτάλευρο των άστρων.
ζυμώνω την καρδιά μου μες στη σκάφη
και φτιάχνω τα φαρδιά ψωμιά
του τραγουδιού μου
μη και πεινάσει φως ο κόσμος (...)**

Άλλα χαρακτηριστικά στοιχεία που συναντάμε στο έργο του είναι:

– Η καθημερινότητα: Ένα στοιχείο που νομίζουμε ότι χρησιμοποιεί ο ποιητής, για να δείξει την αγάπη του για τον απλό άνθρωπο και να σκύψει με τον ποιητικό του λόγο πάνω στα καθημερινά προβλήματά του. Η ποίησή του δηλαδή καθιερώνει οτιδήποτε κοινό και ασήμαντο τρίβεται με τη καθημερινότητά μας και όπως αναφέρει ο Δ.Ν. Μαρωνίτης "δίχως να διεκδικεί υψηλή αγοραστική αξία στην ποίηση και τη γλώσσα"¹¹. Ο κόσμος της καθημερινότητας και των απλών πραγμάτων είναι το έδαφος πάνω στο οποίο πατά η ποίηση του Ρίτσου, "είναι ο πηλός και ο χυμός της", όπως χαρακτηριστικά αναφέρει και πάλι ο Δ.Ν. Μαρωνίτης¹². Η σχέση ανάμεσα στην καθημερινότητα, τις επαναστατικές ιδέες και την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, που αποτελούν κυρίαρχα στοιχεία στην ποίησή του, είναι στενές. Αυτό το ομολογούν κάποιοι σημαδιακοί στίχοι από τη μεγάλη σύνθεση "Γέφυρα" γραμμένοι τον Ιούνιο του 1959:

**Δε μας εξευτελίζουν οι μικρές ανάγκες μας·
αυτές μας σώζουν μάλιστα· μας δίνουν
ένα έδαφος πάλι να πατήσουμε, να μείνουμε όρθιοι, να δουλέψουμε,**

¹⁰ Στέργιος Δημούλης "Η Οικουμενικότητα στην ποίηση του Γ. Ρίτσου". Από το: "Αφιέρωμα στον ποιητή Γ. Ρίτσο (1909-1990)", εκδ. Εστία, Χριστούγεννα 1991, σ. 142.

¹¹ Δ.Ν. Μαρωνίτης, Πίσω – μπρος: Προτάσεις και υποθέσεις για τη νεοελληνική Ποίηση και Πεζογραφία, εκδ. Στιγμή, 1986, σ. 158.

¹² Δ.Ν. Μαρωνίτης, *ό.π.*, σ. 159.

**κι η γνώση μας κι η αποδοχή τους είναι η νέα αδελφοσύνη μας,
είναι η αρχή της βαθειάς ελευθερίας μας...**

(Ποήματα, Γ')

– Το ηρωικό στοιχείο: Σε όλες τις μεγάλες ιστορικές στιγμές της εθνικής μας ζωής, νομίζουμε ότι ο ποιητής ένιωσε βαθιά συγκίνηση, την οποία αποτύπωσε στους στίχους των ποιημάτων του.

Ο Ρίτσος ταυτίζει τις έννοιες της ιστορίας με την ιστορική στιγμή που τη γεννάει και συγχρόνως με τα βιώματα της ιστορικής αυτής στιγμής. Ο Γιώργος Βελουδής¹³ γράφει χαρακτηριστικά: "Όσο παράδοξο κι αν φαίνεται, "ιστορία" σημαίνει για το Ρίτσο πρώτ' απ' όλα: Παρόν. Το "παράδοξο" όμως αυτό μεταβάλλεται σε αυτονόητο για έναν ποιητή σαν το Ρίτσο, που είναι ενσυνείδητα ενταγμένος, και προσωπικά και καλλιτεχνικά, στην υπηρεσία των μεγάλων αιτημάτων της εποχής του". Σ' ένα ποίημα, με τίτλο "επανασύνδεση", ο ποιητής θα τονίσει πεισματικά: **"Ο χρόνος τη δουλειά του / και μεις του δουλειά μας"**.

Επίσης και άλλοι στίχοι εκφράζουν χαρακτηριστικά τα παραπάνω, όπως αυτοί από το ποίημα "Καπνισμένο τσουκάλι":

Εμείς διαβάζουμε την ιστορία του κόσμου σε μικρά ονόματα

σε κάποιες χρονολογίες σκαλισμένες στους τοίχους των φυλακών

σε κάτι παιδιάστικα σχέδια των μελλοθανάτων /.../

σε κάποιους στίχους που έμειναν στη μέση για να τους τελειώσουμε

σε κάποιους στίχους που τελείωσαν για να μην τελειώσουμε.

Η μεγάλη σημασία όμως που δίνει ο ποιητής στο "Παρόν", στην ιστορική στιγμή, δεν οδηγεί στην εξάλειψη της ιστορικής μνήμης και στην κατάργηση του παρελθόντος χρόνου. Ενδεικτικοί είναι οι στίχοι από το ποίημα "το ποτάμι και εμείς".

Τα παιδιά που σκάβουν λακκούβες στην αμμουδιά

βρίσκουν τα κόκκαλα των προγόνων τους /.../

και μαθαίνουν την ιστορία τους πάνου στα κόκκαλα

πάνου σε τούτα τ' άστρα, τα γερά τα μεγάλα κόκκαλα.

¹³ Γιώργος Βελουδής, Προσεγγίσεις στο έργο του Γ. Ρίτσου, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1984, σ. 59.

– Ένα άλλο στοιχείο που συναντάμε στο έργο του είναι η ειρωνικότητα. Το στοιχείο αυτό εμφανίζεται κυρίως στο έργο του "Δώδεκα ποιήματα για τον Καβάφη" (1963). Πιο συγκεκριμένα, όπως επισημαίνει ο Γ. Βελουδής¹⁴ σε ένα από τα δώδεκα μικρά αυτά ποιήματα ("περί μορφής") της καβαφικής τεχνικής της ειρωνικής παρένθεσης, που ανακαλεί ή αποστασιοποιεί μια προηγούμενη "θέση", επικυρώνει την εσωτερική – προσωπική – καλλιτεχνική επαφή του Ρίτσου με το "είδωλό" του. Η τεχνική αυτή θα διαμορφωθεί στον ώριμο Ρίτσο σε ένα ουσιαστικό εκφραστικό στοιχείο της ποίησής του.

Οι χαρακτηριστικοί τρόποι με τους οποίους εκδηλώνεται αυτή η ειρωνική αποστασιοποίηση του ποιητή, σύμφωνα και με την μελέτη της Τζίνας Καλογήρου¹⁵, είναι οι εξής: α) Οι γραμματικοί τρόποι σύνδεσης του χειμαρρώδους λόγου, β) η χρησιμοποίηση της παρένθεσης, γ) η παρουσίαση ορισμένων αντικειμένων ή χαρακτηριστικών των ανθρώπων με τρόπο υπερβολικό και γελοιογραφικό, δ) η παρώδηση γνωστών ονομάτων ή τίτλων βιβλίων, και ε) η χρησιμοποίηση εισαγωγικών. Στους παρακάτω στίχους εμφανίζονται μερικά από αυτά τα χαρακτηριστικά:

1. (...) **ένα σωρό πράγματα, τοπία, άνθρωποι, σύννεφα
συνωστίζονταν**
γύρω στο χαρτί μου, άλλα παρακλητικά, άλλα επιτακτικά,
και μου ζητάνε να τους δώσω χώρο, ν' ανασάνουν (βάλε
με και μένα μπάρμπα), ως κι η κουνιστή καρέκλα της
θείας Σταθούλας (όχι η κουτσή Μαριώ).
(Ίσως να 'ναι κι έτσι, σ. 82)
2. (...) **ε, τότε, μπορεί να γράψουν**
και για σένα έναν καινούργιο "Κολοβό του μαρουλιού"
(Ο Γέροντας με τους χαρταϊτούς, σ. 29).

Η ειρωνική και παιγνιώδης διάθεση του ποιητή, που όπως αναφέραμε παρουσιάζεται σε πολλά σημεία του έργου του, αποτελεί ίσως και προϋπόθεση ή απόδειξη μιας βαθύτερης αυτογνωσίας.

¹⁴ Γ. Βελουδής, *ό.π.*, σ. 121.

¹⁵ Τζίνα Καλογήρου, *δρ. διατριβή στο Π.Τ.Δ.Ε. Αθηνών, με θέμα: Ζητήματα ερμηνείας και διδακτικής στο έργο του Ρίτσου, Τόμος Α', σ. 46.*

– Τέλος το σημαντικότερο στοιχείο που διατρέχει ολόκληρο το έργο του είναι ο ανθρωπισμός.

Ο άνθρωπος είναι πάντα στο επίκεντρο της ποίησής του και μια ιδιαίτερη φροντίδα για την ανθρώπινη αξιοπρέπεια είναι διάχυτη σε όλο το έργο του.

Σε πολύ στενή σχέση μ' αυτόν τον ανθρωπισμό ο ποιητής δείχνει την ιδιαίτερη αγάπη του στο παιδί και του αφιερώνει τέσσερις ολόκληρες ποιητικές συλλογές.

2.3 Οι "παιδικές" ποιητικές συλλογές του Γ. Ρίτσου και μερικές άλλες επισημάνσεις

Η πρώτη ποιητική του συλλογή που αφιερώνει στο παιδί έχει τίτλο: "Πρωινό άστρο" και φέρει και τον υπότιτλο "Μικρή εγκυκλοπαίδεια υποκοριστικών για την κορούλα μου". Γράφεται το 1955 εμπνευσμένη από τη γέννηση της κόρης του Έρης, εκδόθηκε την ίδια χρονιά και περιλαμβάνεται στον Β' τόμο των ποιημάτων του.

Είναι ένα μακροσκελές ποίημα, με πολύ τρυφερότητα, έτσι δικαιολογείται και ο υπότιτλος "Μικρή εγκυκλοπαίδεια υποκοριστικών". Αποτελείται από δεκαεννέα αυτοτελείς ενότητες. Το σκηνικό μέσα στο οποίο τοποθετούνται τα πρόσωπα και διαδραματίζονται τα γεγονότα είναι το παιδικό δωμάτιο. Πρόκειται για ένα νανούρισμα με το οποίο ο ποιητής δίνει πληροφορίες στο νεογέννητο κορίτσι για τη ζωή του και για την αγάπη του. Από την αρχή του ποιήματος περιγράφεται με λυρικό τρόπο ο ύπνος του παιδιού και το ξύπνημά του. Είναι μια ευκαιρία για τον ποιητή στο διάστημα αυτό να θυμηθεί τον εαυτό του και να τοποθετηθεί μέσα στο θαυμαστό γεγονός της νέας δημιουργίας.

Ο ποιητής γεμάτος από αγάπη για το παιδί, το παίρνει από το χέρι να το πρωτοπερπατήσει μέσα στο θαύμα της ζωής, να του παρουσιάσει όλα τα στοιχεία της φύσης και τις σχέσεις που διέπουν τα άβια και έμβια όντα. Σ' αυτό το σημείο θα πρέπει να αναφέρουμε την κριτική που δέχθηκε ο ποιητής για τους στίχους εκείνους του ποιήματος που μιλούν για την υπόσχεση του πατέρα προς το κορίτσι, πως "άμα μεγαλώσει θα του φανερώσει κι άλλα μυστικά" (κριτική Ανδρέα Καραντώνη) και όπως αναφέρει ο κριτικός:

"Η πατρική στοργή, κινδυνεύει να εξανεμιστεί, να νοθευτεί, να δηλητηριαστεί, και το παιδάκι να γίνει αντικείμενο πολιτικής ιδεολογικής εκμετάλλευσης"¹⁶.

¹⁶ Ανδρέας Καραντώνης, "Κριτική για την Ποίηση του Γ. Ρίτσου". Από το: "Αφιέρωμα στον ποιητή Γ. Ρίτσο (1909-1990)", εκδ. Εστία, Χριστούγεννα 1991, σ. 214.

Οι τελευταίοι στίχοι του ποιήματος είναι χαρακτηριστικοί για το λυρισμό τους και είναι ένα χαρούμενο διάλειμμα της δημιουργικής πορείας του ποιητή. Είναι ένα νανούρισμα από τα καλύτερα στο είδος. Να ένα μικρό δείγμα από τους στίχους αυτούς:

**"Νάτη η νύχτα που σιμώνει
χρυσοπράσινο παγώνι
γαλανόχρυσο παγώνι
σέρνει τη μεγάλη ουρά του
πάνω στα καμπαναριά,
τα πουλιά και τα παιδιά
τα σταυρώνει, τα χρυσώνει..."**

Μετά από εννέα χρόνια ο ποιητής κυκλοφορεί τη δεύτερη ποιητική του συλλογή με παιδικά ποιήματα που είναι αφιερωμένη στο Φωτούλη, δευτερότοκο γιο των επιστήθιων φίλων του, Τάσου και Μιράντας Φιλιακού και στην αγαπημένη του κόρη Έρη. Έχει τον τίτλο "Παιχνίδια του ουρανού και του νερού" και έχει περιληφθεί στον τρίτο τόμο της έκδοσης των ποιημάτων του.

Τα ποιήματα αυτής της συλλογής είναι μικρές ιστορίες με τις οποίες εκφράζονται απλές καθημερινές καταστάσεις που παρουσιάζονται όμως με μια εξωραϊσμένη μορφή. Πιθανόν αυτό να συμβαίνει διότι ο ποιητής δεν θέλει να τραυματίσει την παιδική ψυχή με τις ασχήμιες και τις αρνητικές καταστάσεις της καθημερινότητας. Τα θέματα στα ποιήματα της συλλογής αυτής αντλούνται κυρίως από τη φύση. Μέσα σε ένα ειδυλλιακό περιβάλλον γεμάτο από λουλούδια, πουλιά, αρώματα, με διαφορετικές εικόνες από την ημέρα και τη νύχτα, καθώς και εικόνες διαφορετικές από την κάθε εποχή, με φόντο το γαλάζιο της θάλασσας ο ποιητής θίγει το θέμα του χρόνου. Κάνει αναφορά στην πορεία προς την εφηβεία, την ενηλικίωση, το γάμο, την οικογένεια. Ταυτίζει την παιδική ηλικία, "τα νιάτα", με ολόκληρη την οικουμένη.

Η παρουσία των παιδιών στα ποιήματα αυτά είναι ισχνή. Τα πρόσωπα όποια και αν είναι αυτά, παιδιά, ενήλικες ή ακόμη και υπερφυσικά όντα παρουσιάζονται αόριστα, χωρίς πολλές φορές συγκεκριμένα ονόματα και πάντα φευγαλέα.

Μέσα στο κλασικό ελληνικό τοπίο, όπως το παρουσιάζει ο ποιητής, με τα ιδιαίτερα στοιχεία του, (τη θάλασσα, τον κάμπο, τα υψώματα, τα εκκλησάκια και τους

μύλους), θέλει να τοποθετήσει τα παιδιά και να τους εμφυσήσει συγκεκριμένες ηθικοπνευματικές αξίες. Να μερικοί χαρακτηριστικοί στίχοι, από τα ποιήματα της συλλογής αυτής, μέσα στους οποίους αντικατοπτρίζονται ορισμένα από τα στοιχεία που αναφέραμε παραπάνω:

1. **"Δυο τσαμπιά κάθονται στη φούχτα μου,
δυο πέρδικες, τριανταφυλλένια μου.
Κ' ύστερα, με τον Τρυγητή, λαγούτα και ντουφέκια –
πίνει ο πατέρας το κρασί, και το μωρό στο γάλα" (Γ, 508).**
2. **"Έτσι το κρασί κ' έτσι το μέλι
για να γίνει, θέλει
πάλεμα κι οργή, μαθές,
να γλυκάνουνε τα χείλη" (XXIV, Γ, 511).**
3. **"Κι όπως γαλανίζει το βραδάκι,
το μαβί, το βιολετί
να κ' η παναγιά στη δημοσιά
πλάι στα κάρρα, στα κουδούνια, στα σταμνιά
και στα κλαδωτά μαντήλια,
να τη η παναγιά
να κρατάει στην ασημένια της ποδιά
πέντε οκάδες κόκκινα σταφύλια" (XL, Γ, 518).**

Στη συλλογή αυτή είναι φανερή η επιρροή που δέχεται ο ποιητής από τη λαϊκή παράδοση και το δημοτικό τραγούδι. Χρησιμοποιεί τον ιαμβικό δεκαπεντασύλλαβο που συχνά τον σπάζει στην τομή του γράφοντάς τον σε δύο σειρές, επίσης τον γοργότερο τροχαϊκό οκτασύλλαβο, αλλά και άλλους συντομότερους στίχους του δημοτικού τραγουδιού που ταιριάζουν καλύτερα στην παιδική αθωότητα της έμπνευσης και στην παιχνιδιάρικη ελαφρότητα της εκτέλεσής τους¹⁷. Ας δούμε παρακάτω μερικούς στίχους από τη συλλογή αυτή:

**– Κι αν μου πήραν το χωράφι
κι αν μου πήρανε τ' αμπέλι,
έχω εγώ τ' αστέρι μου**

¹⁷ Γιώργος Βελουδής, Προσεγγίσεις στο έργο του Γιάννη Ρίτσου, Εκδ. Κέρδος, Αθήνα 1984, σ. 108-109.

έχω και το τσιγάρο μου.

**– Καφερός εγώ, δεν έχω
ουδ' αστέρι, ουδέ μαχαίρι
ούδε και καπνόφυλλο.**

– Πήδα στ' άλογο και δρόμο.

**Τα μελιτζανά βουνά
τα βαθιά
έχουν έλατα τρανά
για σπαθιά. (σελ. 25)**

Η τρίτη ποιητική συλλογή για παιδιά έχει το "σαιξπηρικό τίτλο" "Όνειρο καλοκαιρινού μεσημεριού". Σ' αυτή τη συλλογή περιέχονται ποιήματα για παιδιά του δημοτικού και του γυμνασίου. Γράφτηκε το 1938 όταν ο ποιητής νοσηλευόταν στο σανατόριο της Πάρνηθας. Κυκλοφόρησε το 1980 σε αυτοτελή έκδοση μαζί με τις συλλογές "Διαφάνεια", "Μονόχορδα" και "Πάροδος". Η συλλογή "Όνειρο καλοκαιρινού μεσημεριού" έχει περιληφθεί στον πρώτο τόμο της έκδοσης (ΚΕΔΡΟΣ 1976).

Το αυτοβιογραφικό στοιχείο είναι εκείνο που χαρακτηρίζει τη συλλογή αυτή και γι' αυτό το λόγο το πρόσωπο που κυριαρχεί είναι το πρώτο ενικό. Ο ποιητής αναπολεί τα παιδικά του χρόνια με την ανεμελιά και την αθωότητα που τα χαρακτήριζε, μακριά από τα βιβλία, τις πολλές σκοτούρες και το μυαλό του πάντα να τρέχει στα παιχνίδια και τις σκανταλιές.

Ο ποιητής αντιπαραθέτει την αιώνια και άριστη λειτουργία και ομορφιά της φύσης απέναντι στην εφήμερη και καλή λειτουργία της κοινωνίας, επίσης επισημαίνει μέσα από το έργο αυτό την αναπόφευκτη ένταξη των παιδιών στην κοινωνία των μεγάλων με το πέρασμα των χρόνων και την προετοιμασία τους προς αυτή την πορεία της ενηλικίωσης, η οποία περνά από την ερωτική ωρίμανση. Η προετοιμασία αυτή γίνεται μέσα από το παιχνίδι. Η φαντασία βρίσκει τρόπους και υλικά για να προετοιμάσει τα παιδιά στην πορεία προς την ωριμότητα. Χαρακτηριστικοί είναι οι παρακάτω στίχοι:

- 1. Φτιάχνουμε λουλουδένια δαχτυλίδια κι αρραβωνιάζομαστε με τα δέντρα, με τον αέρα, με την πρώτη σιωπή. (Α, 341).**
- 2. Είχαμε φτιάξει ένα αμάξι, με καρυδότσουφλο. Μια κουβαρίστρα βάλουμε για ρόδες. Ζέψαμε δύο μυρμήγκια και φορτώσαμε τριφύλλι. Σε κανένα μην πεις που πηγαίνουμε. (Α, 343).**

Η συλλογή αυτή διαρθρώνεται από αυτοτελή στιγμιότυπα – εικόνες, τα οποία συνθέτουν το ποιητικό σύμπαν του Ρίτσου, με άξονα το παιδί. Διαγράφονται οι σχέσεις ανάμεσα στα παιδιά και στους ενήλικες και φαίνεται καθαρά το χάσμα των γενεών.

Δεν υπάρχει η τρυφερότητα που είχαμε συναντήσει στο "Πρωινό άστρο", εδώ έχουμε τις παιδικές αταξίες και σκανταλιές. Υπάρχει ακόμη έντονο το στοιχείο της οικογενειακής θαλπωρής που όμως τα παιδιά πολλές φορές δεν συμμερίζονται και προτιμούν τον κόσμο της εξοχής, της ελευθερίας και του παιχνιδιού. Με το παιχνίδι άλλωστε και με τη φαντασία τους σε έξαρση, όπως αναφέραμε παραπάνω, προετοιμάζονται να μπουν στον κόσμο των μεγάλων και να αναλάβουν σχετικούς ρόλους. Τέλος προβάλλεται το φυσικό περιβάλλον, που σε αντίθεση με την πόλη ευνοεί την υγιή και αρμονική ανάπτυξη των παιδιών.

Η τελευταία συλλογή με παιδικά ποιήματα είναι η συλλογή με τον τίτλο: "Μια πυγολαμπίδα φωτίζει τη νύχτα". Γράφεται και αυτή στην Πάρνηθα το 1937 και περιλαμβάνει στον πρώτο τόμο της συγκεντρωτικής έκδοσης (ΚΕΔΡΟΣ 1976).

Στη συλλογή αυτή συναντάμε τον προβληματισμό του ποιητή για την πορεία του παιδιού μέσα στην ζωή και γενικότερα για τον προορισμό του ανθρώπου που είχαμε συναντήσει και στο "Πρωινό άστρο".

Η παιδική ηλικία ως καλή περίοδος της ζωής κάθε ανθρώπου αναπολείται με μια γλυκιά νοσταλγία και ο ποιητής την παραλληλίζει "με το χέρι της μητέρας πάνω στο μέτωπο κοιμισμένου παιδιού".

Σ' αυτή τη συλλογή, όπως και στο "όνειρο καλοκαιρινού μεσημεριού", εξυμνείται η φύση. Παρουσιάζονται πολύ όμορφες σκηνές από τη συνύπαρξη του παιδιού με τη φύση. Τα χρώματα που περιγράφουν το τοπίο είναι συνήθως ανοιχτά και τα λουλούδια είναι φυτεμένα στις άσπρες αυλές. Σε ολόκληρη τη φύση αντηχούν τα κουδούνια και οι φωνές των γρύλλων, ενώ άλλα φυσικά στοιχεία χρησιμοποιούνται για

να αποδώσουν χαρακτηριστικά ενηλίκων (λ.χ. το φεγγάρι χαρακτηρίζει το πρόσωπο του πατέρα)¹⁸.

Ήρωες στα ποιήματα της συλλογής είναι ο ποιητής και η Ρηνούλα, η οποία εμπνέει ασφάλεια, σιγουριά και θαλπωρή στον ποιητή.

Τα παιδιά εδώ παρουσιάζονται φρόνιμα και ευγενικά, δεν κάνουν τις πολλές αταξίες και σκανταλιές που είχαμε συναντήσει στο "Όνειρο καλοκαιρινού μεσημεριού" αντίθετα είναι ευαίσθητα, έχουν λογική σκέψη και καλή συμπεριφορά. Βέβαια δεν λείπουν οι παράλογες παιδικές απαιτήσεις, η δυσπιστία και η αμφισβήτηση.

Ας δούμε μερικούς στίχους από τη συλλογή αυτή που φαίνονται καθαρά όλα τα παραπάνω στοιχεία:

- 1. Κι εγώ κι η Ρηνούλα είμαστε φρόνιμα παιδιά
Δεν λερώναμε τα χέρια μας με χρώματα.
Δε βάφαμε τα μούτρα μας με μούρα.
Διαβάζαμε τ' αλφαβητάρι.
Ταΐζαμε τα πουλιά τ' ουρανού.
Και μαθαίναμε να τρώμε τα χόρτα με πηρούνι. (Α, 327)**
- 2. Η Ρηνούλα φώναξε "θέλω ένα φόρεμα μακρύ από
τριανταφυλλένιο σύννεφο".
Κι εγώ της είπα "θα σου φέρω αύριο". (Α, 329)**
- 3. Κάθε φορά που ένα πεφτάστερο κρεμόταν στον αέρα λέγαμε
και μια χορδή έσπαγε απ' τα μαντολίνα των αγγέλων και
περιμέναμε ύστερ' απ' το φως ν' ακούσουμε τον ήχο.
(Αυτό μας τόχε μάθει ο δάσκαλος. Πρώτα το φως μας
φτάνει κι ο ήχος ύστερα).
Ο δάσκαλος δεν ήξερε τι λέει.
Εμείς ακούγαμε μαζί το φως και το τραγούδι. (Α, 330).**

Ολοκληρώνοντας τη σύντομη προσέγγιση και σ' αυτή την ποιητική συλλογή, πρέπει να επισημάνουμε την κυριαρχία των φυσιοκρατικών αντιλήψεων, των αντιθέσεων ανάμεσα στα παιδιά και στους ενήλικες, ανάμεσα στη φύση και στην κοινωνία καθώς επίσης και στους υπαρξιακούς προβληματισμούς του ποιητή για την

¹⁸ Γεώργιος Δ. Παπαντωνάκης, Εισαγωγή στην παιδική ποίηση του Γιάννη Ρίτσου, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1996, σ. 116.

ύπαρξη του "κακού" στον κόσμο, που είναι και χαρακτηριστικό ολόκληρου του ποιητικού του έργου.

Σ' αυτό το σημείο με την ολοκλήρωση της σύντομης παρουσίασης των τεσσάρων ποιητικών συλλογών που είναι αφιερωμένες στο παιδί, είμαστε υποχρεωμένοι να προβούμε σε ορισμένες επισημάνσεις:

Η παρουσία του παιδιού είναι εξ ίσου μεγάλη και σημαντική σε ολόκληρο το έργο του Γ. Ρίτσου. Οι στίχοι αυτοί που αναφέρονται στο παιδί και είναι διάσπαρτοι σε ολόκληρο το έργο του, ίσως είναι πιο σημαντικοί διότι παρακολουθούμε το παιδί στο φυσικό, καθημερινό του περιβάλλον, δηλαδή κοντά στην πραγματικότητα. Αντίθετα νομίζουμε ότι τα ποιήματα που είναι γραμμένα ειδικά για τα παιδιά παρουσιάζουν τον κόσμο ιδιαίτερα τρυφερό και εξωραϊσμένο και με πολλά εξωπραγματικά στοιχεία.

Στους διάσπαρτους στίχους που παρουσιάζεται το παιδί, περιγράφονται πολλά στιγμιότυπα της καθημερινής ζωής, σε ένα περιβάλλον που διέπεται από τους ίδιους νόμους για τα παιδιά και τους ενήλικες. Έτσι μια παρέα παιδιών χαζεύει όλη μέρα ένα ποδήλατο (Γ, 142) ή λόγω ηλικίας θυμώνουν εύκολα και πετροβολούν τη θάλασσα (I, 260). Άλλοτε πάλι τα παιδιά παρουσιάζονται χαρούμενα και ευτυχημένα επειδή βιώνουν απλά πράγματα, όπως το βρέξιμο των ποδιών στη θάλασσα που συνοδεύεται από ένα χαμόγελο. (Αργά, πολύ αργά... 9), ή την κατοχή ενός ποθητού αντικειμένου, όπως είναι η φουσαρμόνικα (ΙΑ, 272). Επίσης ο ποιητής καταγράφει απλά γεγονότα και ενέργειες που βασίζονται στα έθιμα, όπως τα παιδιά που γονατισμένα προσεύχονται πριν κοιμηθούν, είτε όταν επιστρέφουν στο σπίτι χωρίς τους χαρταετούς (Ζ, 262) ή που πρέπει να εγκαταλείψουν το γήπεδο ποδοσφαίρου γιατί νύχτωσε (ΙΑ, 161).

Αρκετά συχνά ο ποιητής χρησιμοποιεί τις δραστηριότητες και τις καταστάσεις που βιώνουν τα παιδιά ως σημείο αναφοράς και σύγκρισης, για να αξιολογηθούν καθορισμένες στάσεις και καταστάσεις:

- 1. Να λαχταρούμε σαν παιδάκια ευαίσθητα και ασθενικά
δικαίωση και παρηγοριά της ζωής μας – την αγάπη μας. (Α, 41).**
- 2. Ήρθαν κάτι άνθρωποι σιωπηλοί δυνατοί σα θυμωμένα παιδιά. (Α, 518)**
- 3. ένα τραγούδι απ' την ταβέρνα, η μυρωδιά απ' τον άνηθο
το πρώτο τριαντάφυλλο που σκάει**

σα μάγουλο παιδιού τεντωμένο για φίλημα (E, 98).

Στην ποίηση του Ρίτσου τα παιδιά έχουν σημαντική θέση στην κοινωνία και αποτελούν αναπόσπαστο τμήμα της. Γράφει ο ποιητής:

- 1. Το παιδί του φούρναρη
με τα φρύδια του πιτσιλισμένα αλεύρι,
τα όμορφα βιαστικά κορίτσια που τρέχουν να προφτάσουν...**

(Γ, 113)

- 2. Ένα κορίτσι ανηφορίζει κρατώντας στο χέρι του,
ένα καλάθι μούρα. Μην πεις παρακάτω.
Ο λόφος, το μικρό κορίτσι, ένα καλάθι μούρα.
(Αργά, πολύ αργά μέσα στη νύχτα, 42).**

Τα παιδιά νιώθουν την ανάγκη να χαρούν και να ζήσουν έντονα το παρόν. Βιώνουν την ομορφιά της φύσης και απολαμβάνουν το θαύμα της ζωής, με όλες τις αισθήσεις τους. Θέλουν να νιώσουν στα πέλματά τους τη ζεστασιά της γης (ΣΤ, 298). Θέλουν να τρέξουν προς τον ήλιο, ο οποίος, σύμφωνα και με την Άντα Κατσίκη – Γκίβαλου, "συνδέεται άμεσα και με τη νέα γενιά και τα ιδανικά της. Η πορεία των παιδιών προς τον ήλιο, προς τη γνώση αποτελεί και το στοιχείο διαφοροποίησης από την παλιά γενιά"¹⁹:

**Μητέρα μη θυμώνεις μαζί μας που δεν μπορούμε
να κάτσουμε σπίτι,
ο ήλιος μας φωνάζει. (Π.Α., 348)**

Η παρουσία των παιδιών δίνει ελπίδες και δημιουργεί θετικές προσδοκίες σε ολόκληρη την κοινωνία. Γι' αυτό και οι ενήλικες φαίνεται να δείχνουν ενδιαφέρον για τα παιδιά:

**Ω κάπου θάχει ένα κομμάτι στέρεο φως
να πρασινίζει τ' όνειρο να παίζουν τα παιδιά
άσπρες σημαίες οι γλάροι ν' ανεμίζουν**

¹⁹ Άντα Κατσίκη – Γκίβαλου, "Αναζητήσεις σε δύσκολα χρόνια. 1936 – 40". Από το "Αφιέρωμα στον ποιητή Γ. Ρίτσο (1909 – 1990)", εκδ. Εστία, Χριστούγεννα 1991, σ. 127.

**μπροστά σε κάθε βλέμμα που αναιρεί τον ίσκιο μας.
(A, 441).**

Πολλοί στίχοι διάσπαρτοι σ' ολόκληρο το έργο του Γ. Ρίτσου περιγράφουν με ωραίο τρόπο τα παιχνίδια των παιδιών, που είναι μια σημαντική δραστηριότητα. Τα περισσότερα απ' αυτά αποτελούν βιώματα του ποιητή και των φίλων του και την επινόησή τους τη διακρίνει δημιουργική φαντασία. Μερικά παιχνίδια φυσιολογικά και διασκεδαστικά για τα παιδιά θεωρούνται ανεξήγητα από τους μεγάλους, οι οποίοι τα βλέπουν καθαρά από τη λογική τους πλευρά:

**/... Σαν είμαστε παιδιά
παίζαμε τα καλοκαιριάτικα πρωινά ολάκερες
ώρες με τις σαπουνάδες
κι η Ανέτα φώναζε "Μα γιατί λιώνετε το σαπούνι;"
(B, 21)**

Πολλές φορές τα παιχνίδια των παιδιών είναι τόσο υπερβολικά και σκληρά που φτάνουν στο σημείο να επηρεάζουν αρνητικά τα ζώα:

- 1. /... θα συναντούσαμε
κείνη τη γάτα με το ξεθωριασμένο τρίχωμα
κολλημένο με την ψαρόκολλα των μοχθηρών
παιδιών. (Z, 65).**
- 2. Στον κήπο
κάτω απ' τη μουσμουλιά, τα δυο παιδιά του λιποτάκτη
(το 'να ραχιτικό, τ' άλλο υδροκέφαλο) διασκεδάζουν
σπρώχνοντας μες στο στόμα του βατράχου ένα τσιγάρο (IA, 64)**

Η σκληρότητα αυτή στα παιχνίδια τους απευθύνεται και στους συνομηλίκους τους, τους οποίους απομονώνουν αν υπάρχουν κάποια στοιχεία σ' αυτούς που τους κάνουν ξεχωριστούς και διαφορετικούς. Χαρακτηριστικοί είναι οι παρακάτω στίχοι στους οποίους εμφανίζεται το μυωπικό παιδί:

**Το λυπημένο μυωπικό παιδί κάθεται μπρος στην πόρτα
κοιτάζοντας από μακριά τ' άλλα παιδιά που παίζουν.
Τα γυαλιά του
είναι δυο στρογγυλά μικρά παράθυρα
ανοιχτά προς τη θάλασσα.
(Αργά πολύ αργά μέσα στη νύχτα, 180)**

Στο ποίημα "Ασκήσεις" όπου εμφανίζεται πάλι το μυωπικό παιδί ο ποιητής "βλέπει" τα γυαλιά του σαν ένα μικρό ποδήλατο κάποιου πεθαμένου παιδιού:

**/... Τα γυαλιά του πάνω στη μύτη του, φαίνονταν
όμοια μ' ένα μικρό ποδήλατο, ακουμπισμένο σ' ένα δέντρο,
πέρα, σε μιαν απόμακρη, κατάφωτη εξοχή,
ένα ποδήλατο κάποιου παιδιού που είχε πεθάνει. (Γ, 376)**

Το μυωπικό παιδί δεν εντάσσεται απόλυτα στην ομάδα πολύ πιθανόν και με δική του ευθύνη, προτιμά να μελετά και να προετοιμάζεται για το μέλλον του. Αντίθετα τα άλλα παιδιά αναλώνουν το χρόνο τους στο παιχνίδι. Τα διακρίνει η ανεμελιά και κατά κάποιο τρόπο αδιαφορούν γι' αυτά που θα συμβούν στο μέλλον.

Κλείνοντας μ' αυτές τις επισημάνσεις διαπιστώνουμε ότι όχι μόνο στις τέσσερις "παιδικές" ποιητικές συλλογές, αλλά και σε ολόκληρο το έργο του Γ. Ρίτσου η παρουσία του παιδιού είναι σημαντική, και συνδέεται στενά με τις καθημερινές εμπειρίες και τα απλά πράγματα της ζωής. Σχετικά ο Γ.Δ. Παπαντωνάκης αναφέρει: "Το παιδί αναδεικνύεται το κέντρο του κόσμου και βασική παράμετρος στην ποίηση του Ρίτσου. Αντιμετωπίζει τα πράγματα με χαμόγελο, με καλοσύνη, με μια διαφορετική οπτική, με αυτοπεποίθηση και αισιοδοξία, χωρίς τις αποξενωτικές και αλλοτριωτικές τάσεις που διακρίνουν τους ενήλικες"²⁰.

2.4 Το παιδί ως αγωνιστής

Η αγωνιστικότητα είναι ένα στοιχείο διάχυτο στην ποίηση του Γ. Ρίτσου. Δε θα μπορούσε επομένως να λείπει από το μέρος εκείνο της ποίησής του που είναι αφιερωμένο ή έχει τις ρίζες της δημιουργίας του στο παιδί.

²⁰ Γ.Δ. Παπαντωνάκης, *ό.π.*, σ. 16-17.

Τα παιδιά από τη φύση τους έχουν την τάση να προσπαθούν για την ανατροπή της καθιερωμένης τάξης πραγμάτων, να αμφισβητούν τον ορθολογισμό και να αναλαμβάνουν να απελευθερώσουν την φυλακισμένη ζωντάνια των ενηλίκων, να βγάλουν προς τα έξω ό,τι πιο αγνό και ξένοιαστο διαθέτει η ανθρώπινη ψυχή. Με "αταξίες" και παιχνίδια (χώνουν τζιτζίκια στα ρουθούνια του παππού, κοροϊδεύουν τις σουσουράδες κ.ά.) επεμβαίνουν διαρκώς στον κόσμο των ενηλίκων, για να σπάσουν τα δεσμά των κοινωνικών περιορισμών και των συμβατικοτήτων που χαρακτηρίζουν την ωριμότητα²¹. Άλλοτε πάλι παιδιά και ενήλικες παραδίδονται στη μαγεία του χορού και της διασκέδασης σε σημείο που να φτάνουν στα όρια του καρναβαλισμού με όλες τις ανατρεπτικές δυνάμεις που αυτό εμπεριέχει. Έτσι οι ηλικίες εξισώνονται και καταργείται η αντιπαράθεση μεταξύ παιδικότητας και ωριμότητας. Χαρακτηριστικοί είναι οι παρακάτω στίχοι από τη συλλογή "Όνειρο καλοκαιρινού μεσημεριού".

Θε μου, το μεθυσμένο φως θα σπάσει τα τζάμια, θα πλημμυρίσει τις κάμαρες και δε θ' αφήσει μήτε έναν ίσκιο για να σκεπάσει η μάνα μου τα μάτια της.

Τότε θα τινάζει στον αέρα το μαντίλι της και θα χορέψει κείνο το νησιώτικο χορό που χόρευε στα νιάτα της μαζί με τον πατέρα – ένα χορό που μυρίζει θάλασσα και βάρκες φορτωμένες πορτοκάλια.

Ο πατέρας θα κάνει πως ξέχασε το χορό και θα χαμογελάει καθώς θα κρούει τη φτέρνα στον αέρα.

Κι εμείς ξοπίσω τους, παιδιά, πουλιά, λουλούδια και λιθάρια, θα χορεύουμε στ' αλώνι του ήλιου τραγουδώντας τις μέρες που δε χάνονται μες στο τραγούδι, όταν οι μεγάλοι χορεύουν μαζί με τα παιδιά τον ίδιο χορό της κάθε άνοιξης.

(σ. 28)

Τα παιδιά δε συμμερίζονται την άποψη των μεγάλων ότι η σοβαρότητα, η πειθάρχηση της ψυχής, η καταπίεση των αισθημάτων και ενστίκτων και η αξία της σχολικής ζωής οδηγούν στην επιτυχία και στην ολοκλήρωση και αντί αυτών προτείνουν την ανεμελιά, την απελευθέρωση της ψυχής και του πνεύματος, την απόλαυση μικρών καθημερινών καταστάσεων:

²¹ Τζίνα Καλογήρου, Τέρψεις και ημέρες ανάγνωσης, εκδόσεις της σχολής Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου, Αθήνα 1999, σ. 165.

Το σκάμε απ' το μάθημα της Ιστορίας και των θρησκευτικών. Μαζί μας το σκάει κ' η Ρουθ κ' η Ιουδήθ, ανασηκώνουν τα φουστάνια τους, πηδούν το φράχτη και τρέχουν να μας βρούνε. Πετάμε στη θάλασσα το αναγνωσματάρι, και ζωγραφίζουμε στον άμμο με το δάχτυλο τον ήλιο που γελάει.

(Από τη συλλογή: "Όνειρο καλοκαιρινού μεσημεριού" σ. 62).

Ο ποιητής σε κάποια άλλα σημεία του έργου του παρουσιάζει τα παιδιά στον αγώνα για την επιβίωση. Προσπαθεί να περάσει το μήνυμα ότι είναι απαραίτητο να μοχθήσει κανείς για να εξασφαλίσει την επιβίωσή του. Ο χώρος στον οποίο κινείται είναι κυρίως ο γεωργικός. Ένα μικρό δείγμα από τη συλλογή "Παιχνίδια τ' ουρανού και του νερού" είναι χαρακτηριστικό:

- 1. Θέλει δουλειά κι ανήφορο και σκάψιμο
κι όρθιο στα πισινά του πόδια αμπέλι
τ' αλέτρι μένει στη γωνιά σαν κλειδωμένη πόρτα. (VII, Γ, 505).**
- 2. Έτσι το κρασί κ' έτσι το μέλι
για να γίνει, θέλει
πάλεμα κι οργή, μαθές,
να γλυκάνουνε τα χείλη. (XXIV, Γ, 511)**
- 3. Δάχτυλα και γόνατα,
στήθια και σαγόνια
μες στο μούστο ματωμένα; (XL, Γ, 518)**

Πρόκειται για παραλλαγές του αγώνα για επιβίωση, ο οποίος παρουσιάζεται μέσα από απλουστευμένες ιστοριούλες, για παιδιά. Ο ποιητής δηλαδή "επιχειρεί μέσα από μεταφορές και μεταμορφωτικές διαδικασίες να ενσταλλάξει στα παιδιά το μήνυμα της εργατικότητας"²².

Στη συνέχεια θα εξετάσουμε τους στίχους εκείνους που αναφέρονται στην επιθυμία και στην ανάγκη των παιδιών να διαμαρτυρηθούν και να αγωνιστούν για σημαντικά πράγματα που στερούνται και αιτία γι' αυτό είναι το γεγονός ότι δεν υπάρχει ειρήνη και δικαιοσύνη στον κόσμο.

²² Γ.Δ. Παπαντωνάκης, *ό.π.*, σ. 96.

α. Στίχοι στους οποίους είναι έντονα αποτυπωμένη η δυσαρέσκεια και εκδηλώνεται η διαμαρτυρία των παιδιών:

1. **Ακουγόταν από δίπλα το ποτάμι κι η φουσαρμόνικα ενός παιδιού που ζητάει μια απάντηση στη νύχτα. (B, 141).**

2. **Τ' όνειρο του παιδιού είναι η ειρήνη /.../
Ειρήνη είναι ένα ποτήρι ζεστό γάλα κι ένα βιβλίο μπροστά στο
παιδί που ξυπνάει (B, 173)**

3. **...Τα παιδιά αμελημένα
θορυβούσαν
στα δυο μεγάλα δωμάτια με τις ξεκοιλιασμένες κούκλες, με τα
ξύλινα άλογα, τα τραίνα. Κάποιο μεσημέρι
κοίταζαν απ' την κλειδαρότρυπα. Ένα τεράστιο βιολοντσέλο όλο
σκόνες
ορθό σε μια βελούδινη ξεθωριασμένη πολυθρόνα. Σαν ξέσπασε
εκείνη η τρομερή επανάσταση, τα παιδιά πήραν μέρος, φώναζαν
"μας κλέψανε την μουσική, τους μεγάλους καθρέφτες με τις χρυσές
κορνίζες,
τα κόκκινα παραπετάσματα, τα κόκκινα". (IA, 352)**

Στους παραπάνω στίχους φαίνεται καθαρά η απορία και ο προβληματισμός του παιδιού για τη χαοτική κατάσταση που επικρατεί στον κόσμο. Το παιδί θέλει να απολαύσει "ένα ποτήρι ζεστό γάλα, ένα βιβλίο", δηλαδή σε βάθος θέλει να απολαύσει τη ζωή, να έχει όλα όσα του είναι απαραίτητα. Αυτό όμως δεν μπορεί να γίνει εφόσον υπάρχει η αδικία και ο πόλεμος.

Οι τελευταίοι στίχοι στο τρίτο απόσπασμα φανερώνουν τη βίαιη αφαίρεση στοιχείων που είναι ζωτικά για το παιδί, την περιφρόνηση των ιδανικών και των οραμάτων τους, καθώς και την αλλοτρίωση των πολιτιστικών αξιών. Στην αλλοτρίωση λοιπόν αυτή το παιδί μνημένο στα οράματα του ποιητή, ενεργοποιείται και στρέφεται στον αγώνα με τον τρόπο του και όσο του το επιτρέπουν οι δυνάμεις του.

β. Στους παρακάτω στίχους το παιδί παρουσιάζεται να τοιχοκολλεί αφίσες, να μεταφέρει προκηρύξεις, να γράφει συνθήματα στους τοίχους ή ακόμη και να συμμετέχει σε ένοπλους αγώνες:

1. **Όλη νύχτα χτες χαρούμενα παιδιά
τοιχοκολλούσαν στις αυλές της εξοχής
τα προγράμματα της Άνοιξης (α, 383)**

2. **Μια αστραπή είναι κρυμμένη στους λόφους
όπως μια προκήρυξη στις τσέπες των παιδιών. (B, 24)**

3. **Άλλαζαν μάτια μου οι καιροί δεκάχρονα παιδιά
κρατάνε το ντουφέκι και πολεμάνε για τον κόσμο,
πιο σωστά πράγματα κι απ' το βαγγέλιο γράφουν οι προκηρύξεις
(E, 23)**

4. **Ωραία παιδιά με τα μεγάλα μάτια σαν εκκλησίες, χωρίς στασίδια
ωραία παιδιά, δικά μας, με τη μεγάλη θλίψη των αντρείων,
αψήφιστοι, όρθιοι στα προπύλαια... (Z, 129)**

Τα παιδιά με γνώρισμα την ελπίδα (αστραπή) συμμετέχουν ενεργά και συνειδητά στο δίκαιο αγώνα των μεγάλων. Πολλές φορές οι πράξεις τους είναι ιδιαίτερα παράτολμες και φτάνουν μέχρι τα όρια της τρέλας. Αψηφούν το θάνατο, υποτιμούν, γελοιοποιούν και εξευτελίζουν τον αντίπαλο, είτε αυτός προέρχεται από την περίοδο της κατοχής ή του εμφυλίου πολέμου, είτε από την απριλιανή δικτατορία, είτε από οπουδήποτε αλλού.

Το τελευταίο απόσπασμα αναφέρεται στη γενιά του πολυτεχνείου. Εδώ συνυπάρχει η ψυχική και ηθική ομορφιά, η ωριμότητα και η ομορφιά του σώματος. Αυτός ο συνδυασμός φανερώνει την ολοκλήρωση και την πληρότητα του παιδιού.

Σε εκείνες λοιπόν τις δύσκολες περιόδους που περνούσε η πατρίδα, όπου κυριαρχούσε ο φόβος, η ανασφάλεια και η έλλειψη εμπιστοσύνης, τα παιδιά αγωνίζονται. Αντιμετωπίζουν την κατάσταση με υπευθυνότητα, τα διακρίνει αρκετό

θάρρος και ανδρεία. Είναι αποφασισμένα να συγκρουστούν με τον αντίπαλο για να αποκαταστήσουν την νομιμότητα και τη λαϊκή κυριαρχία.

γ. Στις διαμαρτυρίες και στους δίκαιους αγώνες των παιδιών έρχονται για βοήθεια και οι ενήλικες:

- 1. Μονάχα που η Μαρία πολεμάει για να 'χουν τα παιδιά ψωμί, βιβλία και καραμέλες. (Οι γειτονιές του κόσμου, E, 119)**
- 2. Ορκιστείτε στ' όνομα του Μπελογιάννη να βρούμε το άλογό του /.../
Ένα δέντρο κάνει φτερά. Ένα παιδί μεγαλώνει.
Ορκιστείτε νάχει το παιδί το ψωμί του και το βιβλίο του
να μάθει να γράφει σ' αγαπώ
να κρατάει μπράτσο τον ήλιο σ' ένα ανθισμένο περιβόλι.
(Ο άνθρωπος με το γαρύφαλλο, E, 173).**

Το μήνυμα που προκύπτει από τους παραπάνω στίχους είναι ότι οι ενήλικες πρέπει να αναλάβουν ρόλους ανθρωπιστικούς. Δηλαδή έχουν χρέος και πρέπει να αγωνίζονται για να μεγαλώσουν τα παιδιά τους χωρίς στερήσεις υλικών αγαθών, επίσης να νοιαστούν για την πνευματική τους ανάπτυξη και συγκρότηση και τέλος να τους εμπνεύσουν όλα τα ανθρωπιστικά ιδανικά. Πιο συγκεκριμένα τώρα διακρίνουμε την επιμονή των ενηλίκων να εξασφαλίζουν τα βασικά είδη διατροφής, που εδώ υποδηλώνονται με τη λέξη "ψωμί" και τη μόρφωση που υποδηλώνεται με τη λέξη "βιβλίο". Επιπλέον νοιάζονται και για αγαθά, όπως οι καραμέλες, που δεν είναι αναγκαία, αλλά πολύ επιθυμητά από τα παιδιά και παραπέμπουν αυτόματα στην παιδική ηλικία. Αυτά λοιπόν τα αγαθά προκειμένου να τα εξασφαλίσουν στα παιδιά, οι ενήλικες ορκίζονται στο όνομα λαϊκών αγωνιστών, εφόσον συνιστούν τα αγαθά αυτά μέρος του κοινωνικού τους οράματος²³.

δ. Οι κακουχίες, οι στερήσεις, οι διαμαρτυρίες και οι αγώνες των παιδιών δεν πέρασαν χωρίς απώλειες γι' αυτά. Τα παιδιά όπως φαίνεται στους παρακάτω στίχους πέφτουν θύματα της ανθρώπινης θηριωδίας, ή χάνουν τη ζωή τους λόγω της μεγάλης παιδικής θνησιμότητας:

- 1. οι γέροντες πού 'χαν σειρά και τ' άγουρα παιδιά που δεν**

²³ Γ.Δ. Παπαντωνάκης, *ό.π.*, σ. 26.

προφτάσανε να πούνε "βάβω" (Γ, 88)

- 2. και μες απ' τα μάτια τους έβγαιναν τα ματωμένα σπλάχνα τους και κρέμονταν ζεστά ως τα γόνατά τους σα σφαγμένα αρνιά κρεμασμένα από μεγάλα σκουριασμένα τσιγγέλια σ' ένα απέραντο σφαγείο. Τα παιδιά τάχαν πάρει. Τους άντρες τους είχαν σκοτώσει. (Γ, 281)**

- 3. Τα παιδιά μας κοιμούνται μέσα στα φωτογραφεία (Ζ, 13)**

Τα παιδιά χάνονται σε πολύ μικρή ηλικία πριν ακόμη μπορέσουν να πουν τη λέξη "βάβω". Ο θάνατος μπορεί να προήλθε είτε από φυσική αιτία, είτε βίαια, όμως, ό,τι από τα δύο και να συμβαίνει, αποτυπώνεται καθαρά η σκληρότητα και η αγριότητα του ανθρώπου, που μεταμορφώνει τον κόσμο σ' ένα απέραντο σφαγείο. Η βιαιότητα αυτή βέβαια εκδηλώνεται περισσότερο προς τους ενήλικες.

Το παιδί επομένως βιώνει αντιανθρωπιστικές καταστάσεις, προς τις οποίες διαφωνεί. Γι' αυτό το λόγο κατ' αρχάς διαμαρτύρεται και στη συνέχεια αγωνίζεται με όποιους τρόπους γνωρίζει και δύναται, για να φτάσει μέχρι και τον ένοπλο αγώνα με μεγάλες απώλειες όμως γι' αυτό.

Συμπερασματικά κλείνοντας το κεφάλαιο αυτό, στο οποίο παρουσιάζεται το παιδί ως αγωνιστής στην ποίηση του Γ. Ρίτσου, διαπιστώνουμε ότι η αδικία, η σκληρότητα και η αγριότητα που βιώνει το παιδί, το αναγκάζουν να συνειδητοποιήσει τον περιβάλλοντα χώρο, του οποίου τα κύρια χαρακτηριστικά είναι η αλλοτρίωση, η κρίση αξιών και η πολιτιστική υποβάθμιση και να αγωνιστεί ενάντια σ' αυτά. Ο αγώνας αυτός έχει αντιπάλους είτε εχθρούς – κατακτητές, είτε σφετεριστές της εξουσίας, είτε την εξαθλίωση γενικότερα από όπου και αν αυτή προέρχεται. Οι αγώνες και οι θυσίες του αναγνωρίζονται. Το παιδί ηρωοποιείται και παρουσιάζεται ολοκληρωμένο με κατακτημένη την εθνική και ιστορική συνείδηση²⁴.

²⁴ Γ.Δ. Παπαντωνάκης, *ό.π.*, σ. 130.

2.5 Το παιδί ως θύμα της κοινωνικής αδικίας

Στο προηγούμενο κεφάλαιο είδαμε το παιδί να αντιδρά και να αγωνίζεται ενάντια σε κάθε κατακτητή και σε κάθε καταπίεση. Είδαμε σε γενικές γραμμές τις οικονομικές, τις κοινωνικές και τις πολιτικές συνθήκες που ήταν υποχρεωμένο να ζει και πως οδηγήθηκε στο δρόμο της διαμαρτυρίας και του αγώνα. Στο κεφάλαιο αυτό θα προσπαθήσουμε, μέσα πάντα από τους στίχους των ποιημάτων του Γ. Ρίτσου που είναι αφιερωμένοι ή έχουν τις ρίζες τους στο παιδί, να διακρίνουμε και να διερευνήσουμε συγκεκριμένες ελλείψεις και καταστάσεις στέρησης που βιώνει. Θα εξετάσουμε δηλαδή το παιδί ως θύμα της κοινωνικής αδικίας.

α. Το παιδί βιώνει καταστάσεις στέρησης εξ αιτίας της έλλειψης βασικών υλικών αγαθών που είναι απαραίτητα για την επιβίωσή του:

1. **μπόλιαζε η πείνα τα παιδιά με δισταγμό και με σιωπή (A, 51)**
2. **και να διαβαίνουν οι αφεντάδες με τις κοιλάρες τους
και να 'ναι τα παιδιά μας θεονήστικα χρονιάρες μέρες (B, 53)**
3. **και τα παιδιά πεθαίνουν στην πλατεία Ομόνοιας
σφίγγοντας ένα άδειο κονσερβοκούτι
και οι μαυραγορίτες ταξίδευαν στις στέγες των τραίνων (E 19)**
4. **...μικροί ταχυδρόμοι που μεταφέρουν πάνω από τις σφαίρες
τα γράμματα φτωχών παιδιών προς το Θεό ζητώντας του
τετράδια και παπούτσια και λίγες καραμέλες.
(Αργά, πολύ αργά, μέσα στη νύχτα, 113)**

Οι στίχοι αυτοί μας φέρνουν αντιμέτωπους με μια ιδιαίτερα αρνητική εικόνα της κοινωνίας, η οποία διακρίνεται από υπερτοπικότητα και διαχρονικότητα. Το πρώτο απόσπασμα δεν αναφέρεται στην ελληνική πραγματικότητα και αυτό από την πλευρά του συμβάλλει στον οικουμενικό χαρακτήρα της ποίησης του Ρίτσου, ένα χαρακτηριστικό που έχουμε επισημάνει και στην αρχή της εργασίας αυτής, ενώ το ότι

τα παραπάνω αποσπάσματα ανήκουν σε διαφορετικές περιόδους αποδεικνύουν ότι η ανθρώπινη και μάλιστα η παιδική δυστυχία είναι διαχρονική²⁵.

Πιο συγκεκριμένα τώρα στο πρώτο απόσπασμα παρουσιάζονται τα παιδιά σιωπηλά, διστακτικά και ανήμπορα να αλλάξουν την μοίρα τους εξ αιτίας της πείνας τους. Έχουν υιοθετήσει μια παθητική κατάσταση και δεν διαφαίνεται καμία προσπάθεια βελτίωσης της θέσης τους. Ο πληθυντικός που χρησιμοποιείται φανερώνει μάλλον μια καθολική κατάσταση που επικρατεί στο χώρο τους. Επομένως θα μπορούσαμε να πούμε ότι αυτή η κατάσταση χαρακτηρίζεται από την πείνα, την εξαθλίωση, την αδυναμία για αντίδραση και την απουσία κάθε ελπίδας για βελτίωση, δηλαδή η παιδική δυστυχία σε όλη της την έκταση.

Στα δύο επόμενα αποσπάσματα αποκαλύπτονται δύο αντίθετοι κόσμοι. Από τη μια ο κόσμος της παιδικής δυστυχίας και από την άλλη ο κόσμος της πολυτέλειας και της υλικής ευημερίας. Ενώ τα παιδιά ψάχνουν στα σκουπίδια για άδεια κονσερβοκούτια προκειμένου να εξασφαλίσουν την ελάχιστη τροφή που θα τα κρατούσε στη ζωή. Οι αφεντάδες με "τις κοιλάρες τους" – στοιχείο ευζωίας – διαβαίνουν αμέριμνοι, αδιαφορώντας γι' αυτά που συμβαίνουν γύρω τους. Άλλα πρόσωπα που εμπλέκονται σε αυτού του είδους τις διεφθαρμένες καταστάσεις και που βιώνει η κοινωνία, είναι οι "μαυραγορίτες", οι οποίοι ανεβασμένοι στις στέγες των τραίνων, κυνηγημένοι μάλλον για τις ανήθικες και παράνομες δραστηριότητές τους προσπαθούν να ξεφύγουν.

Στο τελευταίο απόσπασμα διακρίνουμε ηπιότερες μορφές στέρησης. Τα παιδιά αφού μάλλον έχουν εξασφαλίσει τα στοιχειώδη για την επιβίωσή τους, βρίσκουν την σωματική και ψυχική δύναμη, να γράψουν γράμματα και να ζητούν πράγματα που είναι απαραίτητα για τη μόρφωσή τους και τις μικροαπολαύσεις της καθημερινής ζωής. Παραλήπτης των γραμμάτων αυτών είναι ο Θεός, στοιχείο που φανερώνει την παιδική αθωότητα και αφέλεια.

β. Στα παρακάτω αποσπάσματα παρουσιάζονται άλλου είδους ελλείψεις, όπως είναι το παιδικό παιχνίδι και η προσωπική ελευθερία, που αναγκάζουν το παιδί να βιώνει ηπιότερες μορφές στέρησης:

- 1. Προχθές τα ίδια μας έλεγε η ρομβία. Το ίδιο τραγούδι τραγουδάνε τα παιδιά κάθε απόγευμα.**

²⁵ Γ.Δ. Παπαντωνάκης, *ό.π.*, σ. 29.

Δεν έχουν χαρταετούς. (Α, 293).

2. **Στα παιδικά μου χρόνια ποτέ δε μου χάρισαν κι εμένα στη γιορτή μου μια κούκλα
Μάζενα τις σπασμένες κούκλες της μεγάλης αδερφής μου τους κολλούσα πάλι
τα χέρια, τα πόδια, τα μαλλιά, τα μάτια. Τους έφτιαχνα καινούργια ρούχα
τις χτένιζα – γίνονταν όμορφες – πιο όμορφες από πριν. (ΣΤ, 169).**
3. **ένα παιδί περνάει με την τσάντα του
απ' την τσάντα του βγαίνουν δύο κόκκινα λουλούδια
είναι τα δύο χθεσινά μηδενικά με το κόκκινο μολύβι (Γ, 58).**
4. **...το δείλι,
όταν τα τρία παιδιά του οικοδεσπότη υποχρεώνουν τη μικρή κόρη του κηπουρού να μείνει ξαπλωμένη πίσω απ' τα ψηλά χρυσάνθεμα κάνοντας την νεκρή
ώσπου να βγει το φεγγάρι πάνω στο λόφο. (Ι, 350).**

Στο πρώτο και στο δεύτερο απόσπασμα διακρίνουμε την έλλειψη των αντικειμένων εκείνων που είναι πολύ επιθυμητά στα παιδιά και απαραίτητα για την ομαλή πνευματική και ψυχική ανάπτυξή τους. Ειδικά στο δεύτερο απόσπασμα η μεγάλη επιθυμία για τα παιχνίδια ενεργοποιεί την παιδική φαντασία και την ευρηματικότητα, με αποτέλεσμα το παιδί χρησιμοποιώντας παλιά και άχρηστα παιχνίδια να κατασκευάζει καινούργια. Τα συναισθήματα που δημιουργούνται σ' αυτό είναι έντονα διότι αισθάνεται διπλή τη χαρά της δημιουργίας και του παιχνιδιού.

Στο τρίτο απόσπασμα "τα μηδενικά με το κόκκινο μολύβι" φανερώνουν μάλλον την αρνητική επίδοση στα μαθήματα. Αυτό είναι κατανοητό και φυσιολογικό αν σκεφτούμε ότι οι ανάγκες και οι ελλείψεις της καθημερινής ζωής αποσπούν την προσοχή του παιδιού από τις σχολικές του υποχρεώσεις. Οι εξαθλιωμένες συνθήκες

διαβίωσης δηλαδή επιδρούν αρνητικά στην ομαλή πνευματική εξέλιξη των παιδιών. Τα παιδιά θέλουν να μάθουν όμως αδυνατούν.

Στο τελευταίο απόσπασμα διακρίνονται οι μεγάλες διαφορές ανάμεσα στα παιδιά των πλουσίων και στα παιδιά των φτωχών. Οι κυριαρχικές και δεσποτικές τάσεις των παιδιών του "αφέντη – οικοδεσπότη" μάλλον έχουν τις βάσεις τους στα μηνύματα που τους μεταβιβάζουν οι ενήλικες. Η κόρη του κηπουρού ένεκα της κοινωνικής της θέσης, που είναι ανάλογη των γονιών της, είναι υποχρεωμένη να δείξει υποταγή, συμμετέχοντας στο "παιχνίδι" με τους όρους που της επιβάλλονται. Έχουμε δηλαδή από το ένα μέρος την αλαζονεία και την ασυδοσία των ατόμων που ανήκουν στα ανώτερα κοινωνικά και οικονομικά στρώματα και από την άλλη τη στέρηση της προσωπικής ελευθερίας και έκφρασης των ατόμων από τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα και ειδικότερα των φτωχών παιδιών αυτής της τάξης.

γ. Αυτή η δυσάρεστη κατάσταση της έλλειψης των βασικών υλικών και πνευματικών αγαθών που είναι απαραίτητα για την ομαλή ανάπτυξη του παιδιού, το οδηγούν στην καθημερινή βιοπάλη προκειμένου να τα εξασφαλίσει:

1. **Κι έξω στο δρόμο ένα παιδί που διαλαλεί τα πρώτα ελληνικά σταφύλια. (Γ, 25).**

2. **... ένα ξυπόλυτο παιδί
λίγο πιο πάνω, σ' ένα μικρό ξύλινο πάγκο,
πουλάει λουμίνια, τσακμακόπετρες, λιβάνι και φιτίλια, για
πανάρχαιες λάμπες
κανείς δεν αγοράζει. Όλοι κοιτάνε πίσω απ' τις στέγες. (Γ, 207).**

3. **Το παιδί του σταθμού
κουβαλάει τις βαλίτσες
τις αφήνει στην πόρτα. (ΙΑ, 229)**

4. **Πρέπει να σκύψεις για να δεις που πουλάει τσατσάρες και σπίρτα
και το άλλο με τα λεπτά ρουθούνια που οσμίζεται τις βιαστικές
γυναίκες. (Ζ, 275)**

Στους παραπάνω στίχους απεικονίζονται τα διαφορετικά είδη των εργασιών που αναγκάζεται να κάνει το παιδί. Τα αποτελέσματα από τις δραστηριότητες αυτές δεν είναι πάντα τα επιθυμητά. Πολλές φορές ο κόσμος αδιαφορεί **"κοιτάζοντας πάνω από τις στέγες"**, ή άλλες φορές τα παιδιά πέφτουν θύματα ληστείας, **"...τότε πλησίασαν οι δύο μοτοσυκλέτες, το 'βαλαν στη μέση, του δέσαν τα χέρια, του πέταξαν τις σημαιούλες, τις σκόρπισε ο αέρας, πρόφτασα και πήρα μια χωρίς να πληρώσω..."** (ΙΑ, 85). Το παιδί ως αδύναμο και απροστάτευτο, γίνεται εύκολο θύμα στα οργανωμένα συμφέροντα της κοινωνίας, η οποία φαίνεται να είναι αρνητικά διατεθειμένη απέναντί του.

Η παιδική εργασία όπως παρουσιάζεται στην ποίηση του Γ. Ρίτσου, σύμφωνα και με το Γ.Δ. Παπαντωνάκη²⁶, φαίνεται να αποτυπώνει δύο όψεις της πραγματικότητας. Στη θετική όψη διακρίνουμε την εργατικότητα και την υπομονή, ενώ στην αρνητική μας αποκαλύπτεται η αδιαφορία, η ληστεία και η στέρηση της προσωπικής ελευθερίας, και πιθανόν ο αγοραίος έρωτας.

Σ' αυτό το σημείο κλείνοντας και αυτό το κεφάλαιο συμπρασματικά επισημαίνουμε ότι το παιδί είναι υποχρεωμένο να ζει και να εκφράζεται σε μια κοινωνία στην οποία υπάρχει σαφής αντιπαράθεση ανάμεσα στους κοινωνικά καταξιωμένους πλούσιους, οι οποίοι ζουν με ασφάλεια και πληρότητα, απολαμβάνοντας τα υλικά αγαθά τους και στα φτωχά παιδιά που βιώνουν τις στέρσεις και τα οποία με κίνδυνο της ζωής τους βγαίνουν στη βιοπάλη. Ως λύση στα προβλήματα που αντιμετωπίζει το παιδί – χωρίς αυτό να είναι βέβαιο – θεωρείται η πορεία του προς την άνδρωση και την ωριμότητα.

2.6 Η πορεία προς την άνδρωση

Η άνδρωση όπως παρουσιάζει στην ποίηση του Γ. Ρίτσου εκτείνεται μόνο στη χρονική ροϊκότητα και στην ηλικιακή αύξηση, επειδή το παιδί – ήρωας διατηρεί συνήθως την παιδικότητά του²⁷.

Σχετικά με το πέρασμα του χρόνου ο ποιητής σε ποιήματά του, με έντονο το αυτοβιογραφικό στοιχείο δηλώνει:

...γιατί εγώ, κυρά μου, δεν πρόκειται

να γεράσω, εγώ "γερνάω από μια νιότη απέραντη που δεν

²⁶ Γ.Δ. Παπαντωνάκης, *ό.π.*, σ. 35.

²⁷ Γ.Δ. Παπαντωνάκης, *ό.π.*, σ. 130.

**εννοεί να γεράσει", εγώ κυρά μου, – και στο λέω
στο λέω να το βάλεις καλά στο τσερβέλο σου – "κάθε
πρωί που ξυπνώ είμαι μια αιωνιότητα πιο νέος
από χτες", κι αν δεν πιστεύεις κοίτα εδώ.
(Ο Αρίστος αρνείται να γίνει Άγιος, 36).**

Ο Γ. Ρίτσος, λοιπόν, αναμετρά το βιωμένο χρόνο, ξεκινώντας πάντοτε από τη γεύση της αιώνιας νεότητας, η οποία όμως περιέχει την πείρα του χρόνου και προκύπτει μέσα από την ενηλικίωση. Αυτή η νεότητα τίθεται σε πολλά σημεία του έργου του λαμβάνοντας σημαντικές διαστάσεις²⁸.

Την πορεία προς την άνδρωση, όπως αυτή προκύπτει μέσα από τους στίχους του ποιητή, θα την εξετάσουμε πρώτα μέσα από την οπτική των ίδιων των παιδιών και στη συνέχεια από την οπτική των ενηλίκων. Επίσης θα προσπαθήσουμε να διερευνήσουμε τους στίχους που φανερώνουν τα μέσα και τις ενδείξεις ωρίμανσης.

α. Το πέρασμα του χρόνου, όπως αναφέραμε και παραπάνω, είναι αναπόφευκτο και το συνειδητοποιεί κανείς, μόνο όταν έχει πραγματοποιηθεί ένα μεγάλο μέρος του, από τα χαρακτηριστικά σημάδια που αφήνει:

1. **Μεγάλωσαν ογλήγορις τα παιδιά – μήτε που το πήραμε χαμπάρι
- προψές ακόμα βουρλιζόταν στην αυλή μαζί με τις κότες και τα
γουρούνια
Προψές ακόμα τα ξεμουξιάσαμε και τα ξεβγάσαμε στο σκολειό
να συχάσει μια στάλα το κεφάλι μας. (B, 40)**

2. **μεγάλωσαν πολύ – μυρίζουν ελατομαστίχα και τραγίλας και
μπαρούτι /.../
τα παιδιά μας γίναν σαν ψωμιά.
Γίναν σαν πέτρες, γίναν σαν φωτιά. (B, 41).**

3. **Ο χρόνος καίγεται μέσα σου
μαζί με το μικρό κορίτσι
μαζί με το τσέρκι της (IA, 232)**

²⁸ Τζίνα Καλογήρου, Διδακτορική διατριβή Π.Τ.Δ.Ε. ΑΘΗΝΩΝ: Ζητήματα ερμηνείας και διδακτικής στο έργο του Γ. Ρίτσου, Τόμος Β', σ. 419.

**4. Μεσ στα παιδιά κάθονται οι γέροι
και παίζουν πρέφα (ΙΑ, 265).**

Στα δύο πρώτα αποσπάσματα η ανάπτυξη του παιδιού που έχει ολοκληρωθεί, δίνεται μέσα από την σύγκριση του παρελθόντος και του παρόντος. Περιγράφεται κατ' αρχάς στο πρώτο απόσπασμα το ζωνρό παιχνίδι και η ξεγνοιασιά των παιδικών χρόνων, που πολλές φορές ήταν ενοχλητικά για τους ενήλικες. Στη συνέχεια παρουσιάζεται στο παρόν με χαρακτηριστικά ενήλικα, όπως είναι η εργατικότητα η επαναστατικότητα και η ερωτική ωρίμανση και επιθυμία.

Στα επόμενα αποσπάσματα το πέρασμα του χρόνου συνυπάρχει με τη βραχύτητα της ζωής. Ο χρόνος παρουσιάζεται ως καύσιμη ύλη, που μαζί με την καύση του καίγεται και το **μικρό κορίτσι / μαζί με το τσέρκι της**. Στο τελευταίο απόσπασμα οι δύο αντίθετες ηλικίες ταυτίζονται. Τα παιδιά μεγάλωσαν και στοιχείο της κοινωνικοποίησής τους είναι ότι συχνάζουν στο καφενείο και παίζουν χαρτιά.

β. Η πορεία προς την άνδρωση παρουσιάζει ευχάριστες όψεις, διότι επιτρέπει περισσότερες ελευθερίες και δίνει τη δυνατότητα περισσότερων απολαύσεων. Εφόσον το παιδί συνεισφέρει και αυτό, ως ενήλικας πλέον, στις οικονομικές διαδικασίες. Ας δούμε μερικά αποσπάσματα, χαρακτηριστικά στην πορεία προς την ενηλικίωση, μέσα από την οπτική των ίδιων των παιδιών:

**1. Δεν είμαστε πια παιδιά. Είχαμε αφήσει τα παιχνίδια. Ονειρευόμαστε
(B, 118)**

**2. Και τα παιδιά που υπήρξαμε, έλεγε,
θα υπάρχουμε απαλλαγμένα κιόλας απ' τη στενότητα των πρώτων
μας χρόνων
απ' την οξύτητα της στενότητας, απ' την ανυπομονησία της αύξησης
απ' των μεγάλων την παρεξήγηση.**

**Τα παιδιά κλαίγαν καταμόναχα
ανάμεσα στα θάμνα και κανένας δεν τα 'παιρνε στα σοβαρά
γιατί τα πρόσωπά τους είταν βαμμένα απ' τα μούρα ή τα βατόμουρα
κ' είταν η λύπη τους κόκκινη κ' αστεία (ΣΤ, 295).**

Το παιδί έχει πλέον ανδρωθεί και αναπολεί τα παιδικά του χρόνια.

Στο πρώτο απόσπασμα παρουσιάζεται το παιδί να έχει συνειδητοποιήσει την μεταπήδηση σε μια ηλικία στην οποία το παιχνίδι είναι κάτι το απαγορευμένο, διότι έχουν αλλάξει τα ενδιαφέροντα και οι ανάγκες και διότι έχουν δημιουργηθεί οι συνθήκες εκείνες που του επιτρέπουν να οραματίζεται την μελλοντική του αποκατάσταση. Αυτή η αναπόφευκτη βιολογική ανάπτυξη και η μεταμόρφωση του παιδιού σε ενήλικα, το οδηγεί στην υιοθέτηση αξιών, αρχών και συνηθειών ανάλογων της ηλικίας του.

Στο δεύτερο απόσπασμα η ένταξη στην κοινωνία των μεγάλων σημαίνει για τα παιδιά απαλλαγή από τις διάφορες καταπιέσεις, που ευνοούσε η παιδική ηλικία και που επέβαλαν οι μεγαλύτεροι ως μέσα διαπαιδαγώγησης και κοινωνικοποίησης. Απολαμβάνουν επομένως τη ζωή, χωρίς να σκέφτονται μήπως τα παρεξηγήσουν οι μεγάλοι, ενώ συνεχίζουν να διατηρούν και πολλά απ' τα στοιχεία που συνθέτουν την παιδικότητα. Είναι χαρακτηριστικό ότι στο Γ. Ρίτσο, αν και σε κάποιους στίχους που αναφέραμε παραπάνω αναπολείται η παιδική ηλικία, δεν ανιχνεύονται στοιχεία που να φανερώνουν μετάνοια για την άνδρωση και την ένταξη στην κοινωνία των μεγάλων.

γ. Στη συνέχεια θα αναφερθούμε στις ενδείξεις και στα μέσα της ωριμότητας:

1. **Και τα παιδιά που φόρεσαν μακριά παντελόνια κάθονταν άφωνα
μπροστά στην πόρτα του καφενείου και καπνίζουν
κι ακούν τα χάχανα των κοριτσιών και τα τακούνια τους λυπημένοι
και σα θυμωμένοι. (Α, 300).**

2. **Στο καφενείο
θα παίζουν πρέφα τα παιδιά που μόλις χτες φορέσανε μακριά
παντελόνια. (Α, 304)**

3. **Στις μασχάλες και στα σκέλια
τρεις φουχτίτσες νύχτα,
και του ιδρώτα σου τ' αστέρια
λάμπουν μες στη νύχτα.
Το σεντόνι, όπου γερμένη
γαλανίζεις άσπρη γύμνια**

μυρωμένη
τέσσεροι άγγελοι το απλώνουνε – για δεσ –
απ' τις τέσσερις γωνιές
μες στην οικουμένη. /.../
Κι έπεσα απ' τον ουρανό
στ' απλωμένο σου σεντόνι (XXXIII, Γ, 514).

4. **Οι πετεινοί κάθησαν στα κεφάλια των κοριτσιών και φώναξαν για μας την πρώτη ώρα.
Το φρέσκο ραβδί μας γίνηκε φλογέρα που τραγουδάει μονάχη της. (A, 356).**
5. **Τα παιδιά που σκάβουν λακούβες στην αμμουδιά βρίσκουν τα κόκκαλα των προγόνων τους στέκουν συλλογισμένα στο σούρουπο κοιτάνε τη γυμνή ραχοκοκκαλιά των βουνών και μαθαίνουν την ιστορία τους πάνω στα κόκκαλα.
Την ίδια ώρα μεγαλώνουν. (B, 142).**
6. **Είχαμε απόψε ένα λιόγερμα από κείνα που βρίσκονται ανάμεσα σε δύο εποχές, όταν τα παιδιά μεγαλώνουν και στον ύπνο τους δεν έχουν φτερά και οι λαγοί δεν κουβεντιάζουν και δεν ξέρουν ποιος τους αγαπάει και ποιον αγαπάνε (E, 212/3).**

Στα παραπάνω αποσπάσματα διακρίνουμε τα εξωτερικά αλλά και τα εσωτερικά στοιχεία που φανερώνουν την ωρίμανση. Στα δυο πρώτα αποσπάσματα τα παιδιά φόρεσαν μακριά παντελόνια, συχνάζουν στο καφενείο, καπνίζουν και παίζουν χαρτιά. Παράλληλα όμως υπάρχουν και εσωτερικά στοιχεία, όπως είναι η σιωπή τους απέναντι στην προκλητική και ηχηρή (τακούνια – χάχανα) παρουσία των κοριτσιών, στοιχείο που φανερώνει το ερωτικό ξύπνημα και στο οποίο πιθανόν να οφείλονται τα "περίεργα" συναισθήματα, λυπημένοι και σα θυμωμένοι, που δημιουργούνται στ' αγόρια.

Στο τρίτο απόσπασμα, έχουμε την βιολογική ανάπτυξη των παιδιών, που είναι συγχρόνως και δείγμα της ερωτικής ωρίμανσης. Η τριχοφυΐα φανερώνει την διαμόρφωση του σώματος, που στους στίχους παρουσιάζεται με μια αθάνα ομορφιά και αγνότητα, **...άσπρη γύμνια / μυρωμένη...**, ενώ η παρουσία των αγγέλων όπως και ο στίχος **... κι έπεσα απ' τον ουρανό...** θέλουν να προσδώσουν την ιερότητα και τη θεϊκότητα της ερωτικής στιγμής. **Οι τέσσερις γωνιές / μες στην οικουμένη** δηλώνουν μάλλον την οικουμενικότητα του ερωτικού στοιχείου. Ο χώρος συνήθως που εκδηλώνεται η ερωτική αφύπνιση είναι το δάσος, **...Όλο το δάσος μύριζε γυμνή γυναίκα. (Α, 342)**, είναι ένας χώρος μαγείας και παραδείσιας ατμόσφαιρας²⁹.

Στο τέταρτο απόσπασμα διακρίνουμε το ερωτικό ζύπνημα που εμφανίζεται αρχικά στα κορίτσια και μεταδίδεται στα αγόρια. Αυτό είναι φυσικό αφού η βιολογική ωρίμανση των κοριτσιών προηγείται χρονικά αυτή των αγοριών.

Στα δύο τελευταία αποσπάσματα έχουμε καταστάσεις που φανερώνουν την ανάπτυξη εθνικής συνείδησης και λογικής σκέψης. Η ανακάλυψη των οστών των προγόνων σημαίνει κατ' αρχάς, μελέτη των ιστορικών στοιχείων και στη συνέχεια τη μύηση στα εθνικά ιδεώδη. Στο τελευταίο απόσπασμα η πνευματική ωριμότητα και η εγκατάλειψη της παιδικής φαντασίας οδηγούν στη γενικότερη ωρίμανση. Δεν πετάνε πλέον στον ύπνο τους τα παιδιά, **... δεν έχουν φτερά...**, ούτε συνομιλούν με τα ζώα, **... κι οι λαγοί δεν κουβεντιάζουν...**, αλλά περνούν στο στάδιο του ορθολογισμού και προβληματίζονται για την ύπαρξή τους και τη συναισθηματική τους σταθερότητα.

δ. Οι ενήλικες συνειδητοποιούν ότι τα παιδιά ωρίμασαν και η στάση τους απέναντι σ' αυτά διαφοροποιείται ανάλογα.

Ας δούμε παρακάτω μερικούς στίχους σχετικά με την ωρίμανση του παιδιού, μέσα από την οπτική των ενηλίκων:

- 1. Τα παιδιά μεγαλώσανε
Δεν υπάρχουν παιδιά. Κι ο έρωτας σταματημένος στη φιλία. (Γ, 203).**
- 2. Κλειστές οι πόρτες πια στη γενναιοδωρία των άστρων.
Τα παιδιά έχουν μεγαλώσει.
(Αργά, πολύ αργά μέσα στη νύχτα, 44).**

²⁹ Τζίνα Καλογήρου, Τέρψεις και ημέρες ανάγνωσης, εκδ. Ι.Μ.Π., Αθήνα 1999, σ. 164.

3. Αδίκως.

Κουρασμένα πρόσωπα, κουρασμένα χέρια.

Η κουρασμένη μνήμη. Κι αυτή

η εφηβική βαρηκοΐα. Βράδυασε.

Τα πάντα μεγάλωσαν. Έφυγαν.

Απάντηση πια δεν περιμένεις.

(Αργά, πολύ αργά μέσα στη νύχτα, 159).

Η μετάβαση από τη μια ηλικία στην άλλη, με όλες τις μεταβολές που συνεπάγεται αυτή και η συνειδητοποίηση των μεταβολών αυτών επιφέρουν στα ώριμα πλέον παιδιά και στους ενήλικες σημαντικές επιπτώσεις, όπως διακρίνουμε στους παραπάνω στίχους.

Η πορεία προς την ενηλικίωση επομένως δεν είναι μια εύκολη υπόθεση. Το παιδί στην διαδρομή του προς την ωρίμανση υποχρεώνεται είτε από κοινωνικές είτε από βιολογικές αιτίες να εγκαταλείψει τα χαρακτηριστικά στοιχεία της παιδικότητας του και να αποκτήσει σταδιακά αυτά που είναι ταυτόσημα με την ωριμότητα. Πιο συγκεκριμένα παρατηρήσαμε μέσα από τους στίχους που αναφέρονται στην πορεία του παιδιού προς την ωρίμανση τις παρακάτω αλλαγές: α) Η συναισθηματική αστάθεια των παιδικών χρόνων αφήνει τη θέση της στη συναισθηματική σταθερότητα. β) Το παιδί ξεφεύγει από τα στενά όρια της οικογένειας και αποκτά μεγαλύτερη ανεξαρτησία. γ) Αφήνει το ανέμελο παιχνίδι και συχνάζει στο καφενείο, όπου καπνίζει και χαρτοπαίζει. δ) Η ξενοιασιά αντικαθίσταται από τις σκοτούρες για την επαγγελματική αποκατάσταση. ε) Την απουσία του έρωτα διαδέχεται κατ' αρχάς η μύηση και στη συνέχεια το έντονο ερωτικό ενδιαφέρον, που φτάνει μέχρι την ερωτική πράξη. στ) Ο φόβος υποχωρεί και το θάρρος παίρνει τη θέση του. ζ) Τη φαντασία και το παραμυθικό στοιχείο έρχεται να καλύψει ο ορθολογισμός και η κριτική σκέψη. η) Η άγνοια που είναι συνδεδεμένη με την παιδική ηλικία υποχωρεί και τη θέση της καταλαμβάνει η γνώση και η εθνική συνείδηση. Και θ) πιστεύουμε ότι η ωρίμανση συμβάλει ώστε το παιδί να συνειδητοποιήσει και να εξοικειωθεί με το θάνατο, κάτι που στην παιδική ηλικία μπορεί να το προσεγγίσει μόνο επιφανειακά. Αυτό είναι και το θέμα που θα μας απασχολήσει στο επόμενο κεφάλαιο.

2.7 Παιδί και θάνατος

Ο θάνατος πάντα συγκλόνιζε τον άνθρωπο, χωρίς ποτέ να συμφιλιωθεί ουσιαστικά μαζί του, γι' αυτό και καταφεύγει σε θρηνητικά τραγούδια, τα οποία είτε εκφράζουν τον καημό των ζωντανών για την απώλεια προσφιλών προσώπων είτε περιγράφουν τη ζωή του Κάτω Κόσμου και την αντιπαραβάλλουν με τη ζωή πριν από το θάνατο³⁰.

Ο Γ. Ρίτσος γνωρίζει καλά πόσο μας ταπεινώνει ο θάνατος, κι ας τον αφήνει να κυκλοφορεί άνετα, σαν παραγγελιοδόχος, σ' ένα μεγάλο μέρος των σελίδων του. Ωστόσο ο ίδιος αντιστέκεται άλλοτε με λυρική ευγένεια και άλλοτε με επική μεγαλοστομία. Αναγνωρίζει σύμφωνα με τους στίχους του από τη σύνθεση "το παράθυρο", πως "**καμία ταπείνωση δεν είναι εκεί που η ζωή ζητάει να ζήσει...**"³¹.

Ο θάνατος λοιπόν συγκίνησε βαθύτατα τον ποιητή, αυτό είναι φυσικό αν αναλογιστεί κανείς τις τραυματικές εμπειρίες που βίωσε στα νεανικά του χρόνια. Η ευαισθησία αυτή είναι αποτυπωμένη στο έργο του και η αναφορά του στο θέμα αυτό είναι σημαντική. Ιδιαίτερα μάλιστα συγκίνησε τον ποιητή ο παιδικός θάνατος, γιατί αφιερώνει ολόκληρο ποίημα στο θάνατο της μικρής Φωτεινούλας Φιλιακού,, με τίτλο "Αναφυλλητό", που το έχει εντάξει στη συλλογή "Υδρία" και αποτελεί τον αντίποδα στην ποιητική συλλογή "πρωινό άστρο".

Στο Γ. Ρίτσο η περιγραφή του χάρου ή του θανάτου διακρίνεται για το σφρίγος και την αποκρουστικότητα της μορφής του:

**Α! εσύ, κιτρινιάρη
ερωμένη του απόλυτου
ερωμένη του τίποτα. (B, 388)**

Όμως ο θάνατος είναι η μόνη πραγματικότητα, την οποία τελικά αποδέχεται ο ποιητής:

**Αλήθεια μόνη: ο θάνατος· τα λίκνα των παιδιών
παραμονεύουν σκόληκες, η ζωή στον τύμβο τείνει. (A, 91)**

³⁰ Γ.Δ. Παπαντωνάκης, Η παιδική ηλικία του ήλιου, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 1997, σ. 111.

³¹ Στέλιου Γεράνη, "Η ποίηση του Γ. Ρίτσου", Από το "Αφιέρωμα στον ποιητή Γ. Ρίτσο (1909-1990)", εκδ. Εστία, Χριστούγεννα 1991, σ. 129.

Μια πραγματικότητα αμετάκλητη και οδυνηρή που δεν μπορεί να της αντισταθεί κανείς με οποιονδήποτε τρόπο:

1. **Μήτε το κλάμα μήτε το τραγούδι
μήτε η σιωπή
δε σβήνουν το άδικο και τη ντροπή. (B, 391)**

2. **Άοπλοι, άοπλοι, γυμνοί,
δίχως χέρια
να χτυπήσουμε
- τι; (B, 372, XXIV)**

Στη συνέχεια θα προσπαθήσουμε να εξετάσουμε βαθύτερα τη σχέση που υπάρχει ανάμεσα στο παιδί και το θάνατο, προσεγγίζοντας πάντα το θέμα μέσα από τους σχετικούς στίχους του Γ. Ρίτσου. Διαπιστώνουμε ότι η σχέση αυτή μπορεί να αναλυθεί ως εξής: Κατ' αρχάς παρουσιάζεται το παιδί ως θεατής στο φαινόμενο του θανάτου, στη συνέχεια, άλλοτε με τραγικό τρόπο και άλλοτε με εξωραϊσμένο, ως θύμα του και τέλος ο θάνατος του παιδιού επιφέρει σημαντικές επιπτώσεις στους ενήλικες και γενικότερα στο περιβάλλον.

α. Στην πρώτη περίπτωση παραθέτουμε στίχους που αναφέρονται γενικά στο θάνατο, με το παιδί να παρακολουθεί ως θεατής. Παραμένει αδιάφορο και δε συγκινείται από την κατάσταση είτε από αδυναμία να αντιληφθεί, είτε από επιλογή των ενήλικων να το κρατήσουν ανυποψίαστο:

1. **Τα παιδιά παίζουν δίχως να μαντεύουν
τις καμπάνες που κρούονται μακριά
σφραγίζοντας το αίμα τους. /.../
(Το τραγούδι της αδελφής μου, A, 194).**

2. **Την ώρα που ανεβάζαν το φέρετρο στη νεκροφόρα
ένα παιδί στο πεζοδρόμιο γλιστρούσε με το πατίνι του
δε σταματούσε το παιχνίδι του· η νεκροφόρα έφυγε.
(ο κύριος με το άσπρο αδιάβροχο, Γ, 145).**

Στα παραπάνω αποσπάσματα τα παιδιά παρουσιάζονται αδύναμα και συνειδητοποιούν την ολοκληρωτική στέρηση που επιφέρει ο θάνατος, καθώς επίσης δεν αντιλαμβάνονται τις οδυνηρές στιγμές που βιώνουν οι ενήλικες. Αυτά συνεχίζουν αμέριμνα το παιχνίδι τους αδιαφορώντας στο χαρακτηριστικό πένθιμο χτύπο της καμπάνας ή στην εικόνα της νεκροφόρας.

Ο ποιητής στο "Όνειρο καλοκαιρινού μεσημεριού" παρουσιάζει τα παιδιά να παίζουν ανάμεσα στους τάφους, στο μελαγχολικό περιβάλλον του νεκροταφείου. Οι εικόνες αυτές συνδέονται θεματικά με τον συνήθη κύκλο της ζωής και του θανάτου και της αδιάκοπης εναλλαγής τους:

- 1. Μπαίνουμε στη μεγάλη ασβεστωμένη μάντρα που 'ναι γιομάτη αγριόχορτα και ξύλινους σταυρούς, και ψάχνουμε να βρούμε άγριες βιολέτες να πλέξουμε στεφάνια για τα μαλλιά των κοριτσιών.
(Όνειρο καλοκαιρινού μεσημεριού, σ. 16).**
- 2. Τη νύχτα σκαρφαλώσαμε κρυφά, εκεί στο κοιμητήρι του χωριού, πήραμε κάμποσα γυμνά κεφάλια και τα γιομίσαμε με χόρτο και λουλούδια.
Στη θέση των άδειων ματιών βάλαμε δύο τριαντάφυλλα.
(Όνειρο καλοκαιρινού μεσημεριού, σ. 30).**

Παρά το ότι τα παιδιά μοιάζουν να αψηφούν ή να θέλουν να ακυρώσουν το θάνατο, το παιχνίδι τους μεταφέρει την αίσθηση της παντοτινής παρουσίας του θανάτου ως μέρους της φύσης και της ζωής. Επομένως, ακόμη και στο ειδυλλιακό τοπίο της εξοχής, ο θάνατος ελλοχεύει³².

β. Είδαμε μέχρι τώρα το παιδί ως θεατή στο φαινόμενο του θανάτου. Στη συνέχεια θα διερευνήσουμε καταστάσεις όπου το παιδί συμμετέχει ενεργά και μάλιστα γίνεται το ίδιο θύμα.

Η παιδική θνησιμότητα παλαιότερα ήταν σε πολύ υψηλά επίπεδα και οφειλόταν κυρίως στις άθλιες κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες, όπως αναφέρουμε σε

³² Τζίνα Καλογήρου, *ό.π.*, σ. 163.

προηγούμενο σημείο, και ήταν πολύ δύσκολη η αντιμετώπισή τους. Ο ποιητής λοιπόν παρουσιάζει τον παιδικό θάνατο σαν μεγάλη αδικία και εκφράζει την αγανάκτησή του:

Ποιος σκοπός, ποιο νόημα

ποια δικαιοσύνη;

Δε θέλω τίποτα ν' ακούσω. (B, 387, XXXV)

Ο θάνατος των παιδιών παρουσιάζεται με τα μελανότερα χρώματα και αναγνωρίζεται σαν τη μοναδική και σκληρή πραγματικότητα που τελικά κυριαρχεί απέναντι στη ζωή: **Αλήθεια μόνη ο θάνατος... / η ζωή στον τύμβο τείνει**. Άλλοτε πάλι ο παιδικός θάνατος παρουσιάζεται εξωραϊσμένος, όπως στο (E, 27), όπου μια μαυροφορεμένη γυναίκα γυρνά έξω απ' τη φυλακή, να μπει να πληροφορήσει τον άντρα της πως **το στερνό του παιδί κοιμήθηκε στο χωράφι με τους ξύλινους σταυρούς και τις μολόχες**, προκειμένου να αμβλύνει την εντύπωση και να απαλύνει τον πόνο³³.

γ. Συγκλονισμένος ο ποιητής καταγράφει τα προσωπικά του συναισθήματα καθώς και τις επιπτώσεις, από την "απουσία" του παιδιού, στους ενήλικες και γενικότερα στο περιβάλλον.

Η αγανάκτηση για τον πρόωρο θάνατο, όπως είδαμε προηγούμενα, μετατρέπεται σε ευχή, ενώ παράλληλα δηλώνεται η αδυναμία συνειδητοποίησης του γεγονότος:

1. **Να μην υπάρχει ο ύπνος
να μην υπάρχει ο μέγας ύπνος
τώρα για μας – (B, 398, XLII)**

2. **Δε μπορώ, δε μπορώ.
Θέλω να φανταστώ πως λείπεις
έναν περίπατο στο δάσος
μέσα στο καροτσάκι σου
μέσα στο φως,
πως λείπεις
και θα γυρίσεις. (B, 370, XXIII)**

³³ Γ.Δ. Παπαντωνάκης, Εισαγωγή στην παιδική ποίηση του Γ. Ρίτσου, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1996, σ. 46.

Στο πρώτο απόσπασμα η αδικία ωθεί τον ποιητή να διατυπώσει την ευχή να μην υπάρχει ο θάνατος, ο οποίος όμως δεν ονομάζεται αλλά εικονοποιείται ως μέγας ύπνος. Η ευχή αυτή ίσως λειτουργεί και ως προσταγή. Στο δεύτερο απόσπασμα προβάλλεται η αδυναμία και η άρνηση του ποιητή να παραδεχτεί το τετελεσμένο γεγονός. Η αντίδραση αυτή είναι έντονη και διατυπώνεται με τις διαρκείς επαναλήψεις.

Σε κάποιους άλλους στίχους παρατηρούμε αποτυπωμένο τον πόνο, απ' τη συνειδητοποίηση τελικά του θανάτου. Η ένταση του οποίου έχει αρκετές διακυμάνσεις ανάλογα αν αυτός βιώνεται ατομικά ή κοινωνικά:

1. Τόξερα, αχ.

Δεν ξέρω τίποτα.

Δεν καταλαβαίνω τίποτα.

Τίποτα. Τίποτα.

Άδειο, άδειο.

Άδειο.

Πονάει τ' άδειο;

Πονάει.

Αχ, πώς πονάει, Φωτεινούλα

το άδειο. (B, 362, XVII)

2. Αχ καλέ μου, αχ ακριβέ μου

βάλε τον πόνο σου κ' εσύ

πάνω στον δικό μου

ν' αλαφρώσουμε κ' οι δυο

βάλε κ' εσύ ένα χέρι

να στήσουμε ένα αστέρι

στη φτωχιά μας γειτονιά

στον πικρό μας ουρανό. (B, 391, XXXVII)

Στο πρώτο απόσπασμα ο πόνος βιώνεται ατομικά γι' αυτό και η έντασή του είναι μεγάλη, ενώ στο δεύτερο, η λύπη και ο πόνος μοιράζονται και έτσι οι καταστάσεις δυσφορίας αμβλύνονται, η συναισθηματική φόρτιση ελαττώνεται και γίνεται συντομότερη η αποκατάσταση της ψυχικής ισορροπίας.

Οι αντιδράσεις από το γεγονός του θανάτου εκδηλώνονται τόσο στα έμβια όσο και στα άψυχα όντα. Έτσι στους παρακάτω στίχους βλέπουμε να συμμετέχουν και να αντιδρούν στον πρόωρο θάνατο του παιδιού, η μάνα, ο πατέρας, ο ποιητής, οι άλλοι άνθρωποι, ακόμη και η φύση ή τα άψυχα αντικείμενα:

1. **Φοβάμαι το τραγούδι /.../
μη με ξεχωρίσει
απ' την πέτρινη μητέρα
απ' τον πέτρινο πατέρα
που σε κλαίνε, Φωτεινούλα. (B, 389, XXXVI)**

2. **Έφυγες και ξεχάσαμε.
Ξεμάθαμε τη ζωή.
Μονάχα εσύ,
σβησμένο φως, - που φέγγεις; (B, 376, XXVI)**

3. **Ένας κήπος, ένα φεγγάρι
ένα πουλί από φεγγάρι
σε φωνάζουν. Έλα.
Τα φύλλα ξεχάσανε το χρώμα τους.
Μην αργείς. (B, 344, V)**

4. **Τα παιχνιδάκια σου
στη γωνιά μαζεμένα
ώμο με ώμο /.../
- Πού είσαι; Περιμένουν. (B, 369/70, XXII)**

Ο ποιητής εξωτερικεύει τη λύπη του με τραγούδι, σε αντίθεση με τους γονείς οι οποίοι εσωτερικεύουν τον πόνο τους και "πετρώνονται". Οι άλλοι άνθρωποι εξ αιτίας της απώλειας του παιδιού ξεχνούν τις ευτυχισμένες καταστάσεις "ξεμάθαμε τη ζωή" και βιώνουν καταστάσεις στέρησης και δυστυχίας. Ακόμη και η φύση συμμετέχει στο γεγονός του θανάτου με τον τρόπο της. Τέλος τα παιχνίδια τα οποία συνδέονται αναπόσπαστα με το παιδί και ιδιαίτερα με τις ευχάριστες στιγμές του, συνδέονται

αναπόσπαστα με το παιδί και ιδιαίτερα με τις ευχάριστες στιγμές του, συμμετέχουν "περιμένοντάς το" να επιστρέψει.

Στη συνέχεια παραθέτουμε αποσπάσματα στα οποία ο ποιητής καταγράφει τις αναμνήσεις του από τις ευτυχισμένες μέρες καθώς και τις σκέψεις του για τη μεταθανάτια τύχη του παιδιού:

- 1. Μ' ένα βόσαλο έφτιαχνες
έναν άσπρο πύργο,
μ' ένα τόσο δα σπιρτόξυλο
το τρανό γεφύρι, το πλατύ
πού 'σμιγε το γέλιο σου
τις καρδιές του κόσμου
δύση, ανατολή.
Μες στα δυο σου μάτια
τ' αστροκαστανά
όλα. Φωτεινούλα,
είταν δυνατά. (B, 383, XXXI)**

- 2. μ' ένα παιδάκι τάβαλες
κι αυτό έχει γίνει φως.**

**Ένα χαμόγελο είναι μες στο φως
πάνω, ψηλά
ψηλά, ψηλά,
πάνω απ' τον γκρεμισμένο κόσμο, φως. (B, 357, XIV)**

Στο πρώτο απόσπασμα πρωταγωνιστική μορφή είναι το νεκρό παιδί σε διάφορες δραστηριότητές, που τοποθετούνται στο παρελθόν με χρονική αφετηρία το παρόν, το οποίο ενεργοποιεί τη μνήμη του αφηγητή – ποιητή. Περιγράφονται καταστάσεις πληρότητας στην πορεία του παιδιού για την σωματική και την πνευματική ωρίμανση. Στο δεύτερο απόσπασμα αποτυπώνεται η αποστροφή του ποιητή προς το θάνατο διότι τα "έβαλε" με ένα μικρό παιδί και στη συνέχεια έχουμε τη μεταμόρφωση του νεκρού παιδιού σε φως, δηλαδή εξαυλώνεται ως επιβράβευση επειδή υπήρξε θύμα άδικης

επίθεσης του θανάτου. Εξ άλλου ήταν συνηθισμένο και στην αρχαιότητα αλλά και στην λαϊκή παράδοση η μεταμόρφωση των θνητών σε ουράνια σώματα.

Τέλος ο ποιητής συνειδητοποιεί την αδυναμία του ανθρώπου απέναντι στη μοίρα, παραδέχεται ότι η ζωή συνεχίζει την πορεία της προς τα εμπρός και μας δίνει σημάδια συμφιλίωσης με το θάνατο:

1. **Είπα:**
Ορίζω τη ζωή μου
ορίζω το θάνατο.
Κοίτα
τίποτα δεν ορίζω.
Ούτε ένα νύχι
δεν είμαι πιο ψηλός
απ' το μερμήγκι. (B, 344, V).

2. **Λοιπόν;**
Υπάρχουν σπίτια ακόμα
υπάρχουν δέντρα
υπάρχουν ρολόγια,
- πού;
Αλλού. (B, 368, XXI)

3. **Δε σκύψαμε.**
Έχουμε ακόμα δρόμο
δρόμο πολύ. (B, 405, XLVI)

4. **Ωραίος αγώνας**
ωραίος κι ο θάνατος
- νίκη θανάτου,
αξία ζωής.
Αρχίζουμε. (B, 407, XLVII)

Διακρίνουμε λοιπόν στα παραπάνω αποσπάσματα φαινομενική αλαζονεία του ποιητή που πιθανόν να δηλώνει την επιθυμία του για αυτονομία και αυτοδιάθεση. Γνωρίζει όμως ότι η αυτοδιάθεση αυτή είναι αδύνατη διότι ο άνθρωπος είναι άοπλος και αδύναμος απέναντι στη δύναμη που καθορίζει τα ανθρώπινα. Η διαπίστωση της συνέχειας της ζωής στο δεύτερο απόσπασμα προκαλεί απορία και θυμό στον ποιητή, ίσως διότι το παιδί έφυγε πρόωρα από τη ζωή, ενώ άλλοι παραμένουν. Τα συναισθήματα όμως αυτά υποχωρούν διότι τελικά ο ποιητής αντιλαμβάνεται ότι δεν μπορεί να παρεμποδίσει τη συνέχεια της ζωής, η οποία αποτελεί φυσική νομοτέλεια. Έτσι στα δύο τελευταία αποσπάσματα ο ποιητής παύει να έρχεται σε αντιπαράθεση με το θάνατο και συμφιλιώνεται μαζί του. Επί πλέον δε, αν και μέχρι τώρα ήταν ο μοναδικός εχθρός του ανθρώπου, αιφνιδιαστικά μεταμορφώνεται και προβάλλεται η ωραιότητά του, επίσης γίνεται η αποδοχή της νίκης του και συγχρόνως αναγνωρίζεται η αξία της ζωής.

3. Η ποίηση του Γ. Ρίτσου στα Αναγνωστικά του Δημοτικού Σχολείου

Όνειρο καλοκαιρινού μεσημεριού

Χτες βράδυ δεν κοιμήθηκαν καθόλου τα παιδιά. Είχανε κλείσει ένα σωρό τζιτζίκια στο κουτί των μολυβιών, και τα τζιτζίκια τραγουδούσαν κάτω απ' το προσκεφάλι τους ένα τραγούδι που το ξέρουν τα παιδιά από πάντα και το ξεχνούσαν με τον ήλιο. Χρυσά βατράχια κάθονταν στις άκρες των ποδιών χωρίς να βλέπουν στα νερά τη σκιά τους, κι ήτανε σαν αγάλματα μικρά της ερημιάς και της γαλήνης. Τότε το φεγγάρι σκόνταψε στις εστίες κι έπεσε στο πυκνό χορτάρι. Μεγάλο σούρουπο έγινε στα φύλλα. Τρέξανε τα παιδιά, πήραν στα παχουλά τους χέρια το φεγγάρι κι όλη τη νύχτα παίζανε στον κάμπο. Τώρα τα χέρια τους είναι χρυσά, τα πόδια τους χρυσά, κι όπου πατούν αφήνουνε κάτι μικρά φεγγάρια στο νοτισμένο χώμα. Μα, ευτυχώς, οι μεγάλοι που ξέρουν πολλά, δεν καλοβλέπουν. Μονάχα οι μάνες κάτι υποψιάστηκαν. Γι' αυτό τα παιδιά κρύβουνε τα χρυσωμένα χέρια τους στις άδειες τσέπες, μην τα μαλώσει η μάνα τους που όλη τη νύχτα παίζανε κρυφά με το φεγγάρι.

"Ποιήματα 1930 – 1960"

(Απόσπασμα που περιέχεται στο τρίτο μέρος του Ανθολογίου για τα παιδιά του Δημοτικού Σχολείου)

Στο κεφάλαιο αυτό κατ' αρχάς θα αναφέρουμε τα ποιήματα του Γ. Ρίτσου που περιέχονται στα βιβλία "Η γλώσσα μου" και στα Ανθολόγια του Δημοτικού Σχολείου. Στη συνέχεια θα προσπαθήσουμε να δώσουμε απαντήσεις σε ορισμένα ερωτήματα που μας απασχόλησαν σχετικά με την παρουσία αυτών των ποιημάτων στα αναγνωστικά του δημοτικού σχολείου. Πιο συγκεκριμένα θα εξετάσουμε με συντομία τα παρακάτω:

- Αν η παρουσία των ποιημάτων αυτών στα αναγνωστικά είναι επαρκής και αν είναι ανάλογη των έργων άλλων ποιητών μας.

- Αν με τον τρόπο που παρουσιάζονται στα βιβλία, προβάλλεται το πραγματικό – αληθινό νόημα του ποιήματος και αν αποδίδονται σωστά τα μηνύματα που ο ποιητής θέλει να μεταβιβάσει στο παιδί – αναγνώστη.
- Την καταλληλότητα των ποιημάτων αυτών για τα παιδιά, με βάση τις ψυχολογικές και διανοητικές τους δυνατότητες, καθώς επίσης και ποια είναι εκείνα τα στοιχεία που τα καθιστούν ευχάριστα και συγχρόνως ωφέλιμα γ' αυτά, και τέλος
- Ποια είναι τα κυριότερα οφέλη που αποκομίζουν τα παιδιά από την επαφή τους με τα συγκεκριμένα ποιήματα.

Τα ποιήματα του Γιάννη Ρίτσου που απευθύνονται στα παιδιά του δημοτικού σχολείου και με τη σειρά που περιέχονται στα σχολικά βιβλία για την κάθε τάξη είναι τα εξής:

- α) "Αν όλα τα παιδιά της γης" ενσωματωμένο στο "Γαϊτανάκι" της Ζωρζ Σαρή, (Β' τάξη)
- β) "Το κυκλάμινο" Από "Τα Δεκαοχτώ λιανοτράγουδα της πικρής πατρίδας", (Γ' τάξη)
- γ) "Πρωινό άστρο", (απόσπασμα) (Ε' τάξη)
- δ) "Ο αρκουδιάρης με τη γριά αρκούδα" (απόσπασμα από "τη Σονάτα του Σεληνόφωτος") (Ε' τάξη)
- ε) "Όνειρο καλοκαιρινού μεσημεριού" (απόσπασμα), (ΣΤ' τάξη)
- στ) "Τρύγος" (απόσπασμα από τα "Παιχνίδια τ' ουρανού και του νερού" (ΣΤ' τάξη)
- ζ) "Οι χτίστες" Ναζίμ Χικμέτ, μετάφραση Γιάννη Ρίτσου (ΣΤ' τάξη).

Η παρουσία αυτών των ποιημάτων του Γ. Ρίτσου στα αναγνωστικά του Δημοτικού Σχολείου δεν είναι κατά τη γνώμη μας αρκετή. Πιστεύουμε ότι θα μπορούσε να αξιοποιηθεί περισσότερο η περίπτωση πρόσληψης του έργου του ποιητή μέσα από τα σχολικά αναγνωστικά. Επί πλέον νομίζουμε ότι σε ορισμένες περιπτώσεις παραποιείται το πραγματικό – πρωτεύουν νόημα και προβάλλονται άλλα στοιχεία που είναι δευτερεύοντα. Έτσι κατά κάποιο τρόπο θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι αλλοιώνεται η πραγματική διάσταση του ποιήματος. Η άποψή μας αυτή τεκμηριώνεται

και από τα όσα υποστηρίζει ο Γ. Βελουδής³⁴ στις μελέτες του στην ποίηση του Ρίτσου: "Τα σχολικά αναγνωστικά θα μπορούσαν να αποβούν μια σοβαρή πηγή για τη μελέτη της πρόσληψης του έργου του Ρίτσου, αν του είχαν παραχωρήσει και την παραμικρή θέση δίπλα στα ποιήματα λ.χ. του Ζαχαρία Παπαντωνίου, του Κώστα Κρυστάλλη ή του Γ. Βερίτη, που φιλοξενούν τόσο γενναιόφρονα στις σελίδες τους· κι αυτή η σιωπή είναι, εννοείται, πάρα πολύ εύγλωττη – όχι τόσο για το Ρίτσο, όσο για τα σχολικά αναγνώσματα τα ίδια. Η ασθένειά τους αυτή έχει αρχίσει εντελώς πρόσφατα να θεραπεύεται, δε λείπουν όμως ούτε εδώ οι μεθερμηνευτικές παραποιήσεις ή τουλάχιστον, οι παρεξηγήσεις". Ως απόδειξη αυτών που επισημαίνει παραπάνω ο Γ. Βελουδής αναφέρει ότι στο αναγνωστικό της Α' τάξης του Γυμνασίου από τα "Δεκαοχτώ λιανοτράγουδα της πικρής πατρίδας" παραλείπονται τα τέσσερα, με αποτέλεσμα να παραποιείται το νόημα και αντί να προβάλλεται το πραγματικό νόημα των "λιανοτράγουδων" που είναι η ελευθερία, ενταφιάζεται κάτω από την εξωτερική ποιητική εικόνα, που είναι η φύση.

Τα ποιήματα του Γ. Ρίτσου που περιέχονται στα σχολικά αναγνωστικά, αλλά και γενικότερα αυτά που αφιερώνονται στο παιδί, πιστεύουμε ότι ανταποκρίνονται στην ψυχική δομή και στη διανοητική ικανότητα του παιδιού αναγνώστη. Βέβαια η κύρια μέριμνα του διδάσκοντος θα πρέπει να είναι η δημιουργία κριτικού λόγου μέσα στην τάξη, η διερεύνηση των μοναδικών και διαφορετικών ανταποκρίσεων των παιδιών – αναγνωστών στο ποιητικό έργο καθώς και του τρόπου με τον οποίο διαμορφώνονται. Όσον αφορά την καταλληλότητα της ποίησης του Γ. Ρίτσου για τα παιδιά – αναγνώστες και η Τζίνα Καλογήρου³⁵ υποστηρίζει ότι "εκτός από τα "καθιερωμένα ως παιδικά" ποιήματά του, δηλαδή το "Πρωινό άστρο", "το όνειρο καλοκαιρινού μεσημεριού", το "Μια πυγολαμπίδα φωτίζει τη νύχτα" και "Τα παιχνίδια τ' ουρανού και του νερού", τα οποία έχουν εκδοθεί και αυτοτελώς σε εκδόσεις κατάλληλες για τα παιδιά, με εικονογράφηση της Τζένης Δρόσου, ένα μέρος του έργου του (όπως π.χ. πολλά από τα ολιγόστιχα ποιήματά του) ανταποκρίνονται στην ψυχοδιανοητική δομή των παιδιών, κινεί το συναίσθημά τους, εμπλουτίζει με φαντασία την αντίληψή τους για τον κόσμο. Οι πολλαπλές συμβολικές εμβαθύνσεις αυτών των ποιημάτων, οι συχνές αναγωγές στο

³⁴ Γιώργος Βελουδής, Γιάννης Ρίτσος – Προβλήματα μελέτης του έργου του, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1982, σ. 125.

³⁵ Τζίνα Καλογήρου, Διδακτική διατριβή Π.Τ.Δ.Ε. Αθηνών: Ζητήματα ερμηνείας και διδακτικής στο έργο του Γ. Ρίτσου, τόμος Β, σ. 599.

αφηρημένο, ο νεωτερικιστικός τρόπος γραφής, ακόμη και η διαπραγμάτευση θεμάτων που απαιτούν ειδικές πραγματολογικές γνώσεις, καθιστούν το έργο του Ρίτσου κατάλληλο για παιδιά τουλάχιστο προεφηβικής ηλικίας (και πάνω), δηλαδή των δύο τελευταίων τάξεων του Δημοτικού".

Η πρόσληψη των ποιημάτων αυτών από το παιδί – αναγνώστη πιστεύουμε ότι γίνεται εύκολη και ευχάριστη, διότι στο περιεχόμενό της υπάρχουν άφθονες εικόνες, μεταφορές και παρομοιώσεις. Ο Στέφανος Διασλησμάς³⁶ αναφέρει σε μελέτη του για το ζήτημα αυτό τα εξής: "Ο ποιητής προικισμένος με σπάνια παρατηρητικότητα, γερή μνήμη και πλούσια φαντασία χρησιμοποιεί χιλιάδες εικόνες για να αναπαραστήσει και να ερμηνεύσει ποιητικά τον κόσμο. Ολόκληρο το έργο του περιέχει μια απaráμιλλη ποικιλία εικόνων, που προέρχονται απ' όλη την κλίμακα των αισθήσεων και που κάθε στιγμή επιβεβαιώνουν το διάλογο του ποιητή με τα πράγματα. Τη σχέση αυτή τονίζουν και οι μεταφορές και παρομοιώσεις του. Γονιμοποιημένες, όπως και οι εικόνες του, από την συνάντηση με τον υπερρεαλισμό, οφείλονται στην οπτική γωνία με την οποία ο Ρίτσος βλέπει όλα τα πράγματα δεμένα με μια βαθύτερη σχέση, στην ικανότητα να μπορεί να βάζει το 'να πράγμα δίπλα στ' άλλο, να μιλά, να μεταλλάζει".

Θα μπορούσαμε λοιπόν να ισχυριστούμε ότι ο μεταφορικός λόγος, η πλούσια εικονοποιία και οι πολλές παρομοιώσεις λειτουργούν θετικά στο παιδί – αναγνώστη και το βοηθούν να καταπολεμήσει τις αναστολές του, να απεγκλωβίσει τη σκέψη του και να μην αφήνει τη φαντασία του στα επίπεδα της μονότονης καθημερινότητας.

Τέλος ας δούμε και μερικά άλλα βασικά σημεία που, κατά τη γνώμη μας, προσδιορίζουν τη σχέση του παιδιού – αναγνώστη με τα ποιητικά έργα που απευθύνονται σ' αυτό. Βέβαια εδώ θα πρέπει να υπολογίσουμε και το βασικό ρόλο που μπορεί να παίζει ο εκπαιδευτικός στη διαμόρφωση αυτής της σχέσης. Έτσι μέσα απ' αυτά τα ποιήματα:

α) Υπάρχει η δυνατότητα το παιδί να έρθει σε επαφή με τα κοινωνικά προβλήματα και τα θεμελιώδη ζητήματα του ανθρώπινου κόσμου. Μέσα από αυτή την επαφή το παιδί καλλιεργεί την κριτική του σκέψη και του προτείνεται να υιοθετήσει εναλλακτικές οπτικές και στάσεις απέναντι στη ζωή.

β) Πλουτίζεται το συναίσθημα του παιδιού, ενώ παράλληλα ενισχύεται η τάση να προβάλλει τον εαυτό του σε όσα διαβάζει και να ζητάει ομοιότητες και

³⁶ Στέφανος Διασλησμάς, Εισαγωγή στην ποίηση του Γ. Ρίτσου, εκδ. Επικαιρότητα, Αθήνα, 1999, σ. 73.

παραλληλισμούς με τις δικές του εμπειρίες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι στην περίπτωση αυτή η τόσο ανθρώπινη σχέση που συνδέει τον πατέρα με την κόρη στο "Πρωινό άστρο".

γ) Εξασκείται ο αποκλίνων τρόπος σκέψης, η δημιουργικότητα και η φαντασία του παιδιού. Αυξάνει η ικανότητά του να εισέρχεται σε ένα διαφορετικό κόσμο διά μέσου των λέξεων. Πρόκειται για – όπως λέει ο Ελύτης³⁷, μιλώντας εκείνος για τις λέξεις στην ποίηση – "αρμαθιές" εικόνων, για εικόνες και παραστάσεις που απλώνουν και εκρήγνυνται μέσα στη φαντασία σαν "πεταλούδες", "ρουκέτες" ή "χειροβομβίδες".

Κλείνουμε το κεφάλαιο παραθέτοντας και μια άλλη άποψη της Τζίνας Καλογήρου για τις συνθέσεις του Γ. Ρίτσου που είναι αφιερωμένες στο παιδί: "Ο ποιητής διασκελίζει τα σύνορα μιας πολυσχιδούς παιδικής ηλικίας, εκπορθεί ουσιώδεις αλήθειες μέσα από την πρόκληση, την ψευδαίσθηση και μια ανακτημένη αφέλεια"³⁸. Δείχνει έτσι στην ουσία, όπως αναφέρει στον πρόλόγό του ο Michel Leiris στα "τέσσερα κοριτσάκια" του Pablo Picasso, ότι "δεν υπάρχει κανένα παιχνίδι που να μην είναι κατά βάθος σοβαρό".

³⁷ Οδυσσέας Ελύτης, "Τα κορίσια", *Ανοιχτά χαρτιά*, Ίκαρος, τρίτη έκδοση, Οριστική 1987, σ. 180.

³⁸ Τζίνα Καλογήρου, *Τέρψεις και ημέρες ανάγνωσης*, εκδ. Ι.Μ.Π. Αθήνα 1999, σ. 176.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Από τη συνολική επεξεργασία του θέματος που μας απασχόλησε μπορούμε να συνοψίσουμε στα εξής:

Ο Γιάννης Ρίτσος είναι ένας από τους ποιητές που σφράγισαν τη νεοελληνική ποίηση με την πρωτοτυπία και την ποικιλία του έργου του. Είναι "Ο ποιητής με τις πνευματικές, ψυχικές και ηθικές αξίες, που λαμπρύνουν τον ελληνικό χώρο και φωτίζουν το διεθνή. Η ποίησή του κατέχει περίλαμπρη θέση τόσο στον ελληνικό, όσο και στον ευρωπαϊκό ποιητικό χώρο. Είναι ποίηση στοχαστική στον ανθρωπισμό της και πρωτότυπη στις συλλήψεις της. Ο Ρίτσος είναι ποιητής τρισυπόστατος: επικός, λυρικός, δραματικός, που αγγίζει τα όρια της τραγικότητας με την ευαισθησία στον πόνο, στη θυσία και στον αγώνα για την ανάταση της ζωής και της ψυχής του ανθρώπου"³⁹.

Η ποίησή του σε ένα μεγάλο μέρος της είναι αυτοβιογραφική. Δηλαδή ο Ρίτσος πέτυχε να μετουσιώσει τον πόνο του σε τέχνη και να λυτρωθεί, κατάφερε με την ποίησή του να ανακουφίσει τις συμφορές της οικογένειάς του. Εδώ έχουμε ένα σπάνιο φαινόμενο, όπου ο πόνος λειτουργεί κατ' αισιόδοξο και αγωνιστικό τρόπο και όχι ως καταλυτική και φθοροποιός δύναμη. Τόσο πολύ προσωπική δυστυχία μαζεμένη μετατρέπεται σε πέταγμα συλλήψεων και γίνεται επαναστατικός παλμός.

Ο ποιητής κατ' αρχάς ακολουθεί από πλευράς μορφής την παραδοσιακή στιχουργία (στροφές, ισοσυλλαβία, ομοιοκαταληξία) στη συνέχεια όμως εγκαταλείπει τον παραδοσιακό στίχο και ανταποκρίνεται στις νεωτεριστικές αναζητήσεις της εποχής. Ακολουθεί τις αισθητικές καινοτομίες που φέρουν στα γράμματά μας η νέα ποίηση και ο υπερρεαλισμός. Σ' αυτό το κλίμα θα κινηθεί σε ολόκληρο το πληθωρικό ποιητικό έργο, η παραγωγή του οποίου συνεχίστηκε αμείωτη ως το τέλος.

Η προβολή των κοινωνικών αγώνων και η στράτευση, στο όραμα ενός νέου κόσμου, είναι στοιχεία, που δεν θα εγκαταλείψουν ποτέ την ποίηση του Ρίτσου και τα οποία καθορίζουν σε πολύ μεγάλο βαθμό την ιδεολογική – υπαρξιακή τοποθέτηση του ποιητή απέναντι στη ζωή. Από κει και πέρα η ποίησή του, κατεξοχήν ανθρωποκεντρική, αγγίζει ολοένα και πλατύτερες περιοχές βιωμάτων, όλο το φάσμα του ανθρώπινου προβλήματος.

³⁹ Άντας Κατσίκη – Γκίβαλου, "Ο μύθος και η πραγματικότητα στην ποίηση του Γ. Ρίτσου", περ. Νέα εποχή, τ.χ. 206, Φλεβάρης 1991, σ. 8.

Το παιδί στην ποίηση του Ρίτσου, στις ποιητικές συλλογές που είναι ειδικά αφιερωμένες σ' αυτό, παρουσιάζεται σ' ένα ωραιοποιημένο περιβάλλον, αν και δεν αποσιωπούνται και οι αρνητικές κοινωνικές καταστάσεις, οι οποίες όμως αποδίδονται με ήπιους τόνους και εξωραϊσμένες. Τονίζεται η σημασία της γέννησης ενός παιδιού, γεγονός που αποτελεί συνδετικό κρίκο ώστε να μην διασπαστεί η αλυσίδα της ζωής. Στα ποιήματα που απευθύνονται σε μεγαλύτερα παιδιά είναι φανερή μια τάση για ανεξαρτησία και η προετοιμασία για την ενηλικίωση. Προέχουν οι αταξίες και τα πειράγματα, τα οποία δεν είναι πάντοτε αθώα. Διαγράφεται ακόμη ο αγώνας για επιβίωση και το παιχνίδι των παιδιών, τα οποία ελεύθερα μέσα στη φύση χαίρονται και απολαμβάνουν τη ζωή.

Στο συνολικό όμως έργο του Γ. Ρίτσου και στους διάσπαρτους στίχους μέσα σ' αυτό, συναντάμε το παιδί να περιγράφεται μέσα στο φυσικό του χώρο, χωρίς καμία ωραιοποίηση της πραγματικότητας. Το παιδί – ήρωας είναι ανώνυμο και ο χώρος δράσης του δεν καθορίζεται, εκτός ελαχίστων περιπτώσεων όπως λ.χ. το παιδί που αγωνίζεται στο Πολυτεχνείο. Ο κόσμος που ζουν τα παιδιά περιγράφεται ως χώρος κοινωνικής δυστυχίας και εξαθλίωσης. Η απονία της κοινωνίας τα κάνει δυστυχημένα, αυτά όμως αντιδρούν και αγωνίζονται με υπευθυνότητα και αποφασιστικότητα και προσπαθούν να εξασφαλίσουν καλύτερες συνθήκες διαβίωσης. Το παιδί, δηλαδή, ως ένα σημείο, συνειδητοποιεί τον περιβάλλοντα χώρο, του οποίου τα κύρια χαρακτηριστικά είναι η αλλοτρίωση, η κρίση αξιών και η πολιτιστική υποβάθμιση και αντιδρά με αγώνα. Ο αγώνας όμως διεξάγεται είτε εναντίον του κατακτητή εχθρού, είτε των σφετεριστών της εξουσίας, είτε της εξαθλίωσης, η οποία αναδεικνύεται σε μόνιμο και επικίνδυνο αντίμαχό του σ' όλη τη διάρκεια της ζωής του.

Στην πορεία του προς την άνδρωση το παιδί, αν και φαίνεται ότι λύνονται αρκετά από τα προβλήματα της παιδικής ηλικίας, θα αντιμετωπίσει παρόμοιες δύσκολες καταστάσεις. Η ωρίμανσή του χαρακτηρίζεται από βασικά γνωρίσματα της μεταπαιδικής και εφηβικής περιόδου, όπως συναισθηματική αστάθεια, εμφάνιση και διαμόρφωση μιας ερωτικής συμπεριφοράς, μεταβολή στο ντύσιμο, κοινωνικοποίηση μέσω της χαρτοπαιξίας και του καφενείου, εξαφάνιση των καταστάσεων φόβου και τέλος ανάπτυξη της λογικής σκέψης και εδραίωση της φυλετικής και εθνικής συνείδησης.

Παράλληλα με την ωρίμανση το παιδί εξοικειώνεται με το θάνατο, με τον οποίο από πολύ νωρίς είχε έρθει σε επαφή, είτε ως θεατής, είτε ως θύμα του, λόγω των επικίνδυνων κοινωνικών καταστάσεων, που ήταν υποχρεωμένο να ζει και της μεγάλης παιδικής θνησιμότητας.

Τέλος, όσον αφορά την παρουσία των έργων του Γ. Ρίτσου στα σχολικά εγχειρίδια, κρίνεται κατά τη γνώμη μας, ανεπαρκής. Αν υπήρχαν περισσότερα έργα του, θα είχαμε ποίηση για παιδιά που θα ήταν "προϊόν" βιώματος. Μια ποίηση που θα εξακολουθούσε να υπάρχει στη συνείδησή τους μέχρι την ώριμη ηλικία και θα βοηθούσε στη δημιουργία των προϋποθέσεων, ώστε το παιδί να αγαπήσει την ποίηση και το βιβλίο.

Πέρα όμως απ' αυτό, σήμερα η ποίηση του Γ. Ρίτσου διαβάζεται, τραγουδιέται, ενθουσιάζει, εμπνέει. Αυτό σημαίνει πως η εποχή μας έχει καταξιώσει αυτή την ποίηση. Δεν απομένει παρά να την καταξιώσει και ο χρόνος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αιολικά Γράμματα, αφιέρωμα στο Γ. Ρίτσο, Μάρτιος – Ιούνιος 1976.
- Αναγνωστόπουλος Β. Δελώνης Αντ. Παιδική Λογοτεχνία και σχολείο, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 1998.
- Αφιέρωμα στον Γιάννη Ρίτσο, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1981.
- Αφιέρωμα στον ποιητή Γιάννη Ρίτσο (1909-1990), εκδ. Εστία, Χριστούγεννα 1991
- Βελουδής Γιώργος, Γιάννης Ρίτσος – Πρόβλημα μελέτης του έργου του, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1982.
- Βελουδής Γιώργος, Προσεγγίσεις στο έργο του Γιάννη Ρίτσου, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1984.
- Γκίβαλου – Κατσίκη Άντα, Παιδική Λογοτεχνία, Θεωρία και πράξη, Α' και Β' τόμος, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1995.
- Γκίβαλου – Κατσίκη Άντα, Το θαυμαστό ταξίδι, Μελέτες για την Παιδική Λογοτεχνία, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 1998.
- Διαλησμάς Στέφανος, Εισαγωγή στην Ποίηση του Γιάννη Ρίτσου, εκδ. Επικαιρότητα, Αθήνα 1999.
- Καλογήρου Τζίνα, Τέρψεις και ημέρες ανάγνωσης, εκδ. Σχολής Ι.Μ.Π., Αθήνα 1999.
- Κουκουλομμάτης Δημ. Νεοελληνική Λογοτεχνία – Ποίηση (Σταθμοί – Εκπρόσωποι), εκδ. Παπαδήμα.
- Μακρυνικόλα Αικατερίνη, Εργογραφία Γιάννη Ρίτσου – Σαββίδη Γ., Χρονολόγια εργογραφία του Ρίτσου, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1981.

- Μαρωνίτης Δ., Πίσω – μπρος: Προτάσεις και υποθέσεις για τη νεοελληνική ποίηση και πεζογραφία, εκδ. Στιγμή, Αθήνα 1986.
- Μητσάκη Κ., Νεοελληνική μουσική και ποίηση. Ανθολογία, Πρόλογος Μίκη Θεοδωράκη. Εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1979.
- Μπήαν Πήτερ, Αντίθεση και σύνθεση στην ποίηση του Γιάννη Ρίτσου, μετάφραση Γιάννης Κρητικός, επιμέλεια Αικ. Μακρυνικόλα, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1980.
- Παπαντωνάκης Γεώργιος, Εισαγωγή στην παιδική ποίηση του Γιάννη Ρίτσου, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1996.
- Παπαντωνάκης Γεώργιος, η παιδική ηλικία του ήλιου, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 1997.
- Πιερά Ζεράρ, "Η μακριά πορεία ενός ποιητή, μετάφραση Ελένη Γαρίδη, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1978.
- Πρεβελάκης Παντελής, Ο ποιητής Γιάννης Ρίτσος, Συνολική θεώρηση του έργου του, εκδ. Επικαιρότητα, Αθήνα 1981.
- Προκοπάκη Χρύσα, Η πορεία προς την Γκραγκάντα ή Οι περιπέτειες του οράματος, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1978.
- Ρίτσος Γιάννης, Μελέτες για το έργο του, εκδ. Διογένης, Αθήνα 1975.
- Ρίτσου – Γλέζου Λούλα, Τα παιδικά χρόνια του αδελφού μου Γιάννη Ρίτσου, καταγραφή της αφήγησης και επιμέλεια Μιχάλης Δημητρίου, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1981.
- Σαντζίλιο Κρεσέντσιο, Μύθος και ποίηση στον Ρίτσο, μετάφραση Θεοδ. Ιωαννίδης, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1978.

Τοπούζης Κώστας, Γιάννης Ρίτσος, Πρώτες σημειώσεις στο έργο του, εκδ. Κέδρος,
Αθήνα 1979.